

М И К О Л А Д У К И Н

Д І Д Т О П О Л Я

I

Микиша Сом, найзавзятіший дотепник і вітрогон сьомої бригади, прозвав діда Тополю „живим експонатом“. Микиша Сом запально доводив, що Кисільська артіль „Перемога Жовтня“ даремно гається з утворенням спеціального музею. Музей цей, улаштований, за Микишиним проектом, у старому панському будинку, мав би, щонайменше, всерайонове значення, і дід Тополя — кепкував Сом — правив би в тому музеї за головного експоната.

З дідом Тополею, — запевняв бригадир сьомої бригади Гаврюша Рубан, — у Микиші Сома були „лішні шота“ — особисті рахунки, що їх зводив з дідом дотепник Сом на ґрунті вельми дошкульної для свого авторитету поразки. Микиша Сом — найушлавленіший з-поміж емтеєсівських комсомольців антирелігійник — нічого не міг зробити з запеклим дідом. Два вечори присвятив Сом на безвірницьке оброблення діда Тополі, намагаючись видурити в діда маленького по-чорнілого „Ісуса“, і на третій вечір плюнув. Плюнув і заявив, що дід Тополя „експонат“ і „несвідомий елемент“, гірший за найвідсталішу кандидатку комсомолу, дарма, що йому вже сто і одинадцять років.

Дідові Тополі справді сто і одинадцять років. Ветхий, аж жовтий, він тихо сновигає по просторому колгоспному дворі, заходить часом аж на МТС, сідає оддалік од гамору й гуркоту моторів і сумирно дрімає на сонечку, тихий і прозорий, весь у білому, по-старечому чепурний і строгий. Крізь прищулені повіки дід спостерігає метушню, гуркіт і хмари газу, що ними день і ніч сповнена МТС, приглядається до дивного й незрозумілого життя і праці, що до них дійшов він на останньому етапі свого важкого і довгого шляху. Ж дним порухом дід не виявляє свого ставлення до баченого: негоже, мовляв, будь з чого дивувати в його літах...

Проходячи повз діда Тополю, бригадир Рубан завжди чемно скидав свого шкіряного картуза й казав дідові „добридень“. Той спершу не відповідав, може заглиблений у свої думки, а може не встигаючи своїми повільними рухами за метким трактористом. Діда Тополю бригадир Рубан любив і поважав.

Потроху й дід почав вирізняти Гаврюшу з юрми метушкої й галасливої молоді. Побачивши Гаврюшу, дід помалу підводив голову і чекав, доки бригадир прокаже своє „добридень“. А інколи спинить хлопця порухом руки, скаже йому сісти коло себе й огляне його, обмацуючи шкіряне вбрання й величезні шоферські окуляри на чолі. А потім скаже: „ачі“, засміється по-старечому дрібненько і знову пірне в свою бездонну задуму.

Так вони й потоваришували — чорний від юности й нафти тракторист і білий, аж жовтий від старости дід.

Вертаючись з бригади до МТС, Гаврюша неодмінно виривав хвилину, щоб провідати діда Тополю. Дід жив у маленькому закамарочку під сходами на другий поверх великого панського будинку, що належав артілі „Перемога Жовтня“. Стародавній палац стояв посеред столітнього дубового парку, підтримуваний скільки мога невеликими коштами артілі. Гаврюша проходив підгнилими дошками широкої веранди, поминав довгий, напівтемний коридор і нечутно прочиняв двері у дідів закамарок. Дід привітно всміхався трактористові зі свого тапчана. Гаврюша сідав біля порога на ослоні і пірнав на кілька хвилин у дивний незнайомий світ сивої, невеселої давнини...

Іноді він заставляв діда за молитвою, дід, не обертаючись на двері, трудно клав у кутку поклони перед почорнілим образом і дрібненько шепотів ветхих і теж немов почорнілих молитов. Кінчивши, він поволі підводився на рівні ноги й ховав образка у скриньку під тапчаном. Ховати образка він почав після дискусій з Микишою Сомом, бо той якось був прохопився словом, що образок не мине його, Микишиних, рук. Певно згадуючи при тій нагоді Сом, дід підводився від скриньки суворіший, ніж завжди, і не так охоче відповідав на бригадирове привітання. А втім по хвилі лагіднішав, брав кесета, бо простягав йому Гаврюша й, смачно попихуючи люлькою, привітно всміхався свої беззубим ротом. А Гаврюша, дивлячись на нього, всміхався й собі: він пригадував нову Микишину ідею, що її той виклав якось бригадирові під час перепочинку на ступі. Сом присягався, що він неодмінно загітує діда покататися з ним на „ФП“ третьою швидкістю і що на подяку за те дід сам віддасть йому зо скриньки свого почорнілого „спасителя“.

Микиша Сом все ж мав певну рацію: дід Тополя таки справді був живим експонатом далекої-далекої минувшини.

Частково з дідових уст, частково з переказів і легенд, що рясно снувалися в артілі довкола Тополі, Гаврюша потроху збудував у своїй уяві життєвий шлях цього незвичайного діда. Мов чорне провалля гадючився той шлях у хмурих заобріях давнини, страшний своєю правдивістю і незбагненний неймовірністю тих лютих страждань, що їх зазнала ця от ветха, плоха й тиха людина з люлькою у дрижкій прозорій руці. Найміцніший віл упав би за три кроки, могутній „катерпілар“ розірвав би, здавалося, свої залізні м'язи на тім шляху, а людина пройшла. Гей, пройшла, лише сили д'останку згубила...

Дивлячись на жовтого діда, Рубанові не йнялося віри, що це той самий Тополя, який дев'яносто років назад зніс на руках панича-гвардійця аж на хори двохсвітньої залі й гелпнув його звідти на слизький і блискучий паркет. Що це той самий Тополя, який витримав мордування на панській стайні, витримав заслання у салдати, аж за Каспій, втік звідти, підпалив оцей самий будинок, витримав шпіврутени, пройшов пішки на Сибір, знову втік і знову, напівзадушений вартовими собаками, вдруге викресав вогню під верандою палацу. Вдруге піймався, прийняв сто двадцять батогів і вдруге зросив кров'ю звічених ніг далекий сибірський шлях... Той самий Тополя, що його ім'ям няньки жахали паненят у трьох поколіннях родини панів Захаржевських, що його ім'я чорним димом пливло по небу в загравах пожеж, кріпацьких повстань і заколотів.

Старий варнак вмощувався, своїм звичаєм, у кутку й дрімотно слухав бригадирових оповідань. Гаврюша розказував дідові про те, як вони бригадою звалили за чотири з половиною доби п'ятсот сімнадцять га ярини в „Незamoжникові“, про те, як останньої ночі жнив він розстрожив нову снопов'язалку „Россельмаш“ об злочинно залишеного в хлібові куркульського одрубного стовпця; про те, що Микиша Сом, дарма, що він увівся дідові своєю пропагандою, все ж є найкращий ударник і витяг на своїх безтурботних в'язах добру третину жнив... Дід Тополя пильно слухав бригадира, хоч до його свідомости доходила ледве чи десята частина. „Гектари“... „Россельмаш“... „ударник“... „соцзмагання“... Лише на словах „п'ятсот сімнадцять“, коли бригадир удруге згадав скошену трактористами площу, дід розплющив очі й знаюче закивав головою: „то, виходить, вони, ота шістка закурених хлопців, упорали таку силу хліба?! Гай, гай, це як на його, на дідові часи: цілі села гнули спини, серпами жнучи панові пшеницю — ну, лиш вишугай її серпами, п'ятсот сімнадцять

десятин! Жали серпами, вмивалися потом, заюшувалися кров'ю під об'їзниковим канчуком, народжувалися, зростали й старілися і вмирали над панським снопом“...

„Над панським снопом“...

По двох-трьох дідових репліках бригадир дедалі більше примовкав і обережно зводив діда на стежку згадок. Коли йому в цьому щастило, він змовкав, застигав на своєму ослоні і, боячись поворухнутися, слухав діда Тополю — пожовклу, живу, страшну книгу про ненависне минуле.

„... Тисячі жниць і женців у чорному від пороху й поту дранті простяглися довгою розстрільною у панських пшеницях. Їх пече неблаганне сонце, пече гірка спрага, пече крик немовлят під копами. Їх обдає хмарами курява з-під коліс панських фаєтонів на шляху, топчуть і полохають коні в дикій панській гонитві за зайцем, холодний піт смертельної втоми заливає розпечену, віками невинуватому спину. І над усім тим канчук, зведений вгору канчук, неблаганний канчук, вже навіть і не дошкульний своєю моторошною звичайністю. Канчук увійшов у свідомість, канчук зрісся з спиною, і здається часом, що то не падає він на спину згори, а відривають його, прирослого, від заболілого тіла...“

Бригадир Рубан на мить прокидається від задуми й зиркає на діда: о, він цілком здатний все те зрозуміти. Ремінні віжки Артамона Крутька не менш дошкульно, ніж канчук, шмагали його, семилітнього хлопця, на обніжку куркульського одруба. Наймитчам тоді маленьким був Гаврюша, зовсім маленьким і беззахисним. Лише краечком, напівзабутою дитячою згадкою увійшли в його свідомість присмерки канчукових століть і того було досить, що Рубан розумів діда. Чорна доба канчука, серпа і кривавого поту впала крильми аж до його, Гаврюшиних днів. Він уже не застав канчука, але завжди бачить перед очима батька, що надірвався по заробітках на панських та куркульських пшеницях. А канчук... Денікінські шомполи і стеки німецьких лейтенантів варті найдошкульніших канчуків. Це Гаврюша ще добре пам'ятав: і батько, і сусіда — матрос Ракша — мають що показати на своїх спинах. Крик немовляти, вліпленого мухами, під колючим і задушливими полукипком... Цей крик, ведучи колону тракторів з колгоспівських жнив, Гаврюша й досі чує на одноосібницьких смужках; крик, що розтинає тіло болючіше від канчука, пече дужче від розпеченого заліза... І аж тепер його, Гаврюшу, старого батька, і мільйони таких, як вони, партія, більшовицька, пролетарська партія веде на штурм останніх твердинь минулого, часів віковичного безправ'я, немовлячого крику й скигління самотньої, знеможеної коси в посинілих від напруги руках.

„Діду Тополе, діду Тополе! Тобі не розкажеш так, як хотілося б, з усією незмірною глибиною, про Леніна, про

партію, комсомол, про п'ятирічку, Дніпрельстан і колективізацію, про Сталіна, Магнетобуд, ударництво й соцзмагання. Тобі й не збагнути, старий варначе, до яких осяяних обріїв торують шляхи твої онуки. І все ж ти щасливий, діду. Ти один з мільйонів забитих канчуками кріпаків дожив до наших днів і можеш радіти з того, що твої нащадки у панському палаці по-новому, вільно будують своє життя...

Тут думка Гаврюші враз ніяково уривається й він зиркає у вгорнутий вечірніми сутінками куток. Гаврюша пригадав те, що не раз чув від артільчан і про що ніяк не наважувався спитати в діда: *вже зовсім недавно, кілька років тому, дід Тополя втретє намагався підпалити палац* — натоді вже дитячий будинок, театр і гуртожиток колгоспу „Перемога Жовтня“...

III

В колгоспі „Перемога Жовтня“ дід Тополя об'явився десь із десяти років тому. Колгосп щойно спинався на ноги, збираючи розпорошену голодом, відступом аж у далеку Рязанську губернію, війною й бандитизмом живу людську силу, худобу і реманент.

Одного дня, вертаючись надвечір зо степу, колективці уздріли на ганку свого палацу сивого, обдертого і схудлого діда. Дід сидів, попихкуючи люлькою, видимо вдоволений з того, що далі йому вже нікуди не треба йти. Запитали: хто і що, але на відповідь почули лише — „дід Тополя“. Дід Тополя, та й уже! Тутешній родом, був тут востаннє мабуть вже з вісімдесять років, а тепер має сто один і прийшов умирати сюди, до рідного краю. З Сибіру прийшов, з міста Верхоянська, за річкою Леною, може хто чував... Ішов щось понад рік; де йшов, де йхав: тепер бо сибірським шляхом бігають такі бистрі-бистрі машини, надивився дід на старість усякого дива!..

Покликали колективці дідів своїх і бабів, але жодне з них не знало діда Тополю. Лише одна з бабів, баба Мотря, найстаріша, коли їй на вухо прокричали дідове ймення — вдарилася об поли, ойкнула, а потім перехристілася, підійшла до діда Тополя й поцілувала його в тремтячу прозору руку. І так тихо стало враз у гурті, що чути було, як тріщить вогонь у забутий дідовій люльці й риплять суглоби поїдених старістю бабиних кісток.

„Та тільки й вона, баба Мотря, не пам'ятає діда Тополю, ні! Вона, либонь, ще в колиці лежала, коли гнали Тополю востаннє на Сибір. А чути, чула про Тополю, геть пізніше, вже як дівкою була. Тоді саме від царя наказ вийшов: звільнити мужиків від панів і від землі. Колотилися тоді мужики щось зо два роки за землю, та все марно: хіба ж їх подужаєш — військо й панів... І от тоді гомоніли люди, що вернеться з

Сибіру якийсь Тополя й поведе мужиків на панів. Палац спалить, а панів змусить відписати усю землю й добра мужикам, а потому виріже всіх панів до ноги, до найменшого в колісці паненяти. Бо той Тополя, казали, прийняв від панства таких лютих, нелюдських мук за кріпацьку правду, що спокутувати ті муки пани мусіли тільки смертю. Розповідали тоді люди: як гнали Тополю востаннє на Сибір, вийшов пан на ганок, і підвезли до нього Тополю, бо йти не міг, так його збили батогами. Плюнув пан Тополі у вічі: „тепер вже не вернешся“—каже. І підвівся, розказували, Тополя на возі, зв'язаний, скривавлений, чорний і страшний: „вернуса, крибить, вернуса, проклятий, і тебе і твої добра поелом розвію по світах!..“ Отож і люди все гомоніли—вернеться. Та ба, не вернуса; поколотились, поколотились мужики з-за царового наказу,—кого солдати вбили, кого по тюрмах згноїли—та й по всьому“...

Слухали люди баби Мотрі оповідання і на дивного діда все поглядали. А дід сидить собі, люлькою попихує, і на бабу Мотрю глуміє: дивись, мовляв, які живучі люди на світі: і досі є такі, що про Тополю пам'ятають. І такий собі, не дід, а дідок—ветхий, аж жовтий і прозорий-прозорий. І як отакий зміг добрести із Сибіру аж у Киселі, дива!..

Лишили діда Тополю колективці у себе жити. Приділили комірчину під сходами, прийняли на зборах до колгоспу й приписали до дитячого будинку артільського—обпирати й харчуватися. Отаке старе—що мале, йому няньку однак треба.

Дід Тополя, з дороги оклигавши, підбадьорішав. Влітку на пасіці товчється, садка, бакші глядить, узимку рукавиці колективцям плете. Довгими зимовими вечорами, коли столітні дуби в парку стогнуть від холоду й вітру, в коридорі, біля груби, завжди повно людей коло діда. Дід Тополя тихим, старечим голосом розповідає колективцям про давні кріпацькі часи. Слухають люди пильно: котрі старші—зідхають тяжко, котрі молодші—руки мовчки зіцплюють. А інші—з наймолодших котре—пхикне з погордою й відійде, неймовірне; воно, наймолодше, нізачо не дозволило б, щоб з нього так хтось знущався, як ото розповідає дід!

.....

Одного літа, громового й засушливого, з обрії не сходили відблиски далеких туч. В повітрі, навіть ночами, висіла важка, гнітюча задуха. Бджола не йшла з вуликів, зблякла зелень лише перед світом на кілька годин підіймала від землі обтяжене порохом і сушею листя, ластівки шугали низько понад землею, віщуючи наближення бурі. Бурі проходили, пролітали над полями, над селом, громохкі, вогняні й задушливі, не polegшуючи себе тихим, життєдайним дощем. А як-

що й падали дощі, то не такі, як звичайно, а проносилися страшними градовими зливами-штурмами; несло тоді оскаженілими від води балками прикладки соломи, дрібну худобу, містки, вулики і всяке надвірне збіжжя. Ударом грому в парку розкололо геть до пня гіллястого двохстолітнього дуба, і він лежав, розплатаний на широкій галявині й тихо конав, гублячи лист і снагу...

Того літа дід Тополя раптом *заскучав*. Мовчазний і суворий, ходив він по надвір'ю, годинами стояв перед розбитим блискавкою дубом, задумано вслухаючись у відгомони далеких гроз. На селі того літа спалахували страшні пожежі. Суша й насичене електрикою повітря ступали переможною ходою, а в їхній слід, як мародери, ступали сільські багатії, зводячи під шумок рахунки з радянським активом. Ночами повітря розтинав стогін сполохів й крайнебо відсвічувало задимлені заграви.

Вдень дід Тополя тривожно втягав у себе повітря, пройняте димами близьких і далеких пожеж, не їв нічого цілими тижнями й ні до кого не озивався. А ночами покидав свою комірчину і зникав до ранку в парку. Часто при світлі блискавки можна було розгледіти поміж стовбурами дубів неясну білу пляму дідової постаті, що непорушно спостерігала осяяний грозами палац.

І от уже під осінь, одної такої ночі, трапилося те страшне і незвичайне, про що згодом бригадир Рубан ніяк не наважувався розпитати діда Тополю. Нічний вартовий „Перемоги Жовтня“, обійшовши скирти і господарчі будівлі колгоспу, загледів під верандою палацу тривожного вогника. Вогникто примеркав, то спалахував, безсилий, видимо, відразу взятися полум'ям. Вартовий підбіг до веранди, пригнувся і скаменів: там, під настилом лежав дід Тополя і шосили роздмухував губку на соломі, що нею була набита мало не третина споду веранди. Вартовий метнувся до стаєнь, вхопив цебер із водою, прибіг, задиханий, до веранди, линув спіднизу води, а потім уже поліз і витяг за ноги діда Тополю, відніс його на руках до флігеля, де жив голова колгоспу, збудив голову й розказав йому, схвильований, про нічну пригоду. А потому обидва неймовірно зирнули на діда Тополю: мокрий, брудний і нікчемний, стояв перед колгоспниками їхній дивний гість і співартілець, і не вкладалася в головах обом думка про те дике й страшне злочинство, що дід його щойно мав учинити. Голова відслав вартового, звелів йому повитягати з-під веранди солому й до часу нікому нічого не розповідати, а діда Тополю лишив у себе до світа.

Робочий день голови почався, як завжди, від світанку. Удосвіта прийшов завгосп порадитися про денні роботи, потім прийшов стайничий сказати, що жеребець обзянив підковою бабку у стригуна „Піонера“, далі вбігло двоє жінок

з цілим лантухом взаємних скарг та образ. І всі вони, покінчивши з ділом, недомисленно позирали на брудного діда Тополю, що нищком сидів у кутку немов школяр, що завинив перед учителем. Потім до голови прийшла молодиця з двома дітьми і ревно прохала прийняти її до артілі. Тим кровожерам—куркулям—мало, що вони прикували її чоловіка до ліжка в лікарні, так вони ще й хату спалили, прокляті... „Вже йому з тої лікарні не вийти, ой, не вийти!“—заголосила молодиця і бухнулася на ослін, розчавлена горем. Дід Тополя сидів і слухав. „Виходить, не багатий згорів, а злидар. Хто ж отаких палить і завіщо? Це ж не палац згорів, а либонь, найгірша халупа“...

А як пішла молодиця, лишивши на столі заяву, до світлиці увійшло трое. Минулої ночі—казали вони,—в артілі „Незаможник“ геть чисто згоріли скирти й нова новісінка шопи. І тепер уся худоба з реманентом стоїть просто неба, хоч плач! То вже вони й прийшли прохати „Перемогу“ позичити їм до врожаю трохи хліба й соломи, а також дозволити зрубати в парку кілька дубів, на нову шопу. Хоч і не годиться, знають вони, нищити старий парк, ну коли ж тут така причина... Артіль „Незаможник“—молода артіль, і боса-босісінка: будівель різних треба ставити край, а тільки спромоги ще немає. Це не те, що їм от, „переможчанам“—надвірні будівлі економії ще міцні й просторі. Та й палац—він уже сто років стоїть, нівроку, і ще стільки стоятиме на славу переможчанам, хай здорові живуть.

—Стоятиме ж, верно, дідусю?—обернувся до діда Тополі один з прибульців, з передчасною сивизною на розрубаній скроні.

Нічого на те не відказав дід Тополя, лише глянув благально на голову „Перемоги“ й рипнув жовтими пеньочками зубів. Зрозумів його голова, чи ні, а тільки не прохопився й словом гостям про нічну пригоду, а обіцяв розглянути їхнє прохання того ж дня на зборах. А потому простяг дідові й гостям кесета з тютюном, і всі закурили, думаючи мовчки, кожен про своє. За вікном сіявся рівний і лагідний дощ, і знати було, що кількамісячні грози вже відгреміли й повернуло на давно сподівану годину.

Увечорі збори почалися, як і звичайно. І навіть коли, за традицією, хтось із комсомольців вигукнув „діда Тополю в президію!“—голова й знаку не подав. Лише до секретаря партосередку сільського, товариша Топоркова, пригнувся на мить, порактувався, а потому кивнув головою: чи діда то й діда, нехай сідає. Розв'язали дрібні буденні справи, прийняли до артілі погорілицю-молодицю з чоловіком, посперечалися трохи за дуби для „Незаможника“ і одностайно ухвалили дати хліба до врожаю. А наприкінці голова колгоспу вийшов з-за столу й доповів артільчанам, що цієї ночі дід Тополя

намагався спалити *їхній палац* — їхній гуртожиток і дитбу-
динок, оцю саму залю, де вони відбувають свої збори...

Щоб був витяг голова з кишені гранату й жбурнув її в
залюднену залю—то й те не справило б такого вражіння, як
його тихе, спокійне, лагідне, а від того ще моторошніше
оповідання. Кінчив голова, посипалися запитання: що? як?
коли? що робити дідові? Розповів гололова докладніше і
вдруге вибухла зала гомоном і криками. Крики ті скеллям
звисли над низько схиленою дідовою головою, от-от готові
розчавити старого варнака. Дід сидів непорушно і блискав
з-під насуплених брів колючими вогниками, певний немину-
чої кари...

...Ще одна, нехай найлютіша, до тих мук, що він зазнав.
Нехай! Байдужісінько! Він, дід, мусів справдити свою давню
присягу, мусів вилити свою столітню ненависть до цього
проклятого палацу. Вони, оці безвусі галасуни, не знають,
що то столітня ненависть, що то є страшна варнацька помста.
Сотню років плекав він у грудях той вогонь, що його цієї
ночі був роздмухав під палацом. Не дали вогневі спалахнути,
згасили- залляли водою з брудної цеберки — тепер байдуже.
До всього байдуже! І до тієї кари, що мусить він прийняти,
і до тих запальних слів, що, мов крізь туман, долітають до його
свідомости. Що вони хоч там гомонять?.. „Помста“... Еге
ж — помста... відплата за всі кривди“...

— А дід Тополя більш за всіх мав право на помсту,—
запально говорив черговий промовець.— Всі ті муки, що про
них ми лише читаємо з книжок, він сам на своїй спині виніс.
Та тільки ви спізналися з помстою, чуєте, спізналися, діду!—
І товариш Топорков, московський металіст, секретар осередку,
широко всміхається до діда Тополі своїм добрющим облич-
чям.— Ми за вас помстилися, діду. Ще в Жовтні, ще дев'ятнад-
цятого року, на фронтах...

— Дід мав право ненавидіти,— знову обернувся Топорков
до прикишклих зборів.— А тільки це не найлютіша, як він
думав, ненависть, ні! Найлютішою ненавистю, не сліпою, а
творчою, палкішою від вогню й міцнішою від каменя вчить нас,
навчила нас ненавидіти ленінська партія, пролетарська партія
більшовиків. Від сліпих бунтів і марних тортурів вона повела
нас, дідових нащадків, до справжньої ненависти, до справж-
нього бою. Не палити, не нищити, а вигнати звідусіль трут-
нів і зробити всі добра, всі розкоші *своїми*. Все, що від боїв,
від часів збройної боротьби, коли неможна було не нищити,
не руйнувати, лишилося ціле — *є наше*, його треба берегти, а
не нищити!. Пани Захаржевські вже мають добру пайку від-
плати. Кого він, Топорков, з покійним Бурлаєм порубав, кого
на фронтах подокоцували, а хто за кордон утік. І для тих,
хто сидить по закордонах, найбільша кара є в тому, що
палац *стоїть*. Що палац *цілий*, що в ньому господарює мужи-

цька артіль. Хай кладає пан закордоном голодними зубами, ми його не пустимо сюди!—І товариш Топорков звів угору кулака, а за ним звелися вгору руки в напівтемній стоголовій залі. — Не пустимо й не віддамо, бо все наше! Наше, чуєш, діду Тополе,—знову обернувся Топорков до діда,—наше, твоє, всіх трудящих! Ходи ним, білим палацом, старий кріпаче, похочай гордо, високо звівши голову, бо він твій, він наш, його твої онуки відвоювали в панів.. Вже пан закордоном радів би з загибелі палацу, чуєш, діду, радів би, бо мусіла б лишитися знедоленою артіль, мужицька артіль твоїх онуків. Он як по-новому обертається діло! Наша ненависть—соціалізм, наша ненависть—велике будівництво, наша ненависть—доайлива охорона відвоюваного кров'ю у панів, розумне й радісне його споживання. Хай густіше куряться димарі віднятих у капіталістів заводів, хай радісніше родять колишні панські, а нині колгоспні лани, хай голосніше лунають дитячий сміх і комсомольська пісня в тисячах царських і поміщицьких палаців! І хай живе,—підніс ще вище голос товариш Топорков,—дід Тополя, старий панський кріпак, що за всі його муки пролетарі з кріпацькими нащадками так радісно, так люто і остаточно помстилися!

Товариш Топорков підійшов до столу, витяг наперед діда Тополю й притиснув його до грудей. І втретє прорвалася в залі тиша, прорвалася вдоволенням гомоном і схваленням секретаревої промови. Справді бо, не до бупру ж його садовити, цього столітнього напівбожевільного, з'їденого лихом діду-гана!

А Топорков стояв і обіймав діда Тополю, що його дрімучу, столітню й немудру ненависть він зі своєю партією так повно і так мудро перемудрив.

І дід Тополя не витримав. Він упустив голову на кістляві руки й глухо, болюче заривав. Того гомінкого й дивного вечора замкнулися в коло його столітні, страшні й покручені дороги, а далі починалися нові, осяяні, що їх, видимо, добре знає оцей молодий московський слюсар, а за ним і всі артільчани, вся кисільська біднота—нащадки колишніх кріпаків. Вперше за сотню років заплакав старий Тополя і коли, нарешті, змовк і підвів голову—весь світ йому видався новим і незраним. Він нишком визволився слюсареві з рук і, тихою ходою перейшовши залю свого палацу, пішов спочивати в комірчину. І натовп колективців, як проходив дід, тихо розступався й ні в кого в серці не лишилося гніву на діда Тополю, колишнього раба цього самого палацу.

IV

Бригадир Рубан позирнув на Волосожар, обійшов тік, прислухався до чакання „Джон-Дірів“ на стерні й подався будити нічну зміну трактористів. Пройшов молодим, весною

лише насадженим садком, перейшов широку галявину в парк з братерською могилою посередині, і занурився в високу алею, край якої білів будинок „Перемоги Жовтня“. Там у залі сидять трактористи — дівчата й Микиша Сом, що мають заступити на нічну зміну. Ось уже скоро місяць, як докосивши хліб у комуні „Незаможник“, Гаврюшина бригада молотить зі скирт пшеницю „переможчан“. Одним трактором молотять, решта стерню на зяб оре.

Бригадир дійшов до палацу, нечутко прочинив двері, і вступив у залю. Дівчата спали в кутку біля вікна, а в другім кінці залі могутньо хріп Сом. До нього не так то й легко було добутись: вся зала була заставлена й закидана всіляким збіжжям: МТС готувалася відкрити до „дня врожаю“ виставку в залі колгоспу. Що кроку бригадир натрапляв руками на дошки з поприв'язуваними снопами високої, важкоколосої пшениці, колючого ячменю, жита. Все, що тільки дбали, що сіяли й садовили цього року колгоспи, було зібране в цій залі в найкращих зразках.

— Ну ти, експонате, підводься! — дістався врешті бригадир до Микиші Сома. — Час на нічну зміну заступати! — Тут бригадир пригадав, що, проходячи коридором, він чув хрипкий кашель діда Тополі. Дід, видимо, не спав. „Забігти б, провідати та потягти його з собою на нічну молотьбу“, — подумав Рубан.

Тим часом Сом востаннє на всю залю захріп, підвівся зі своєї вигідно вмощеної на експонатах з прядива постелі й рішуче скочив на рівні ноги. Звісно, він, Сом, охоче спав би й до снідання, ну, та якщо вже треба йти, то йти зразу. Трактористи ще раз перебралися через безладдя готованої виставки й побудили дівчат. Дівчата, зачувши, що їх будять, на мить зіщулились, немов бажаючи наостанку пірнути в саму глибину солодкого сну, але за хвилину посхоплювалися й собі. Бригадир вони знали, ніколи не будив загода, шкодуючи своїх товаришів. Але за те не любить будити й двічі. Дівчата швиденько засвітили підсліпувату скляну лампу на напівдчиненому вікні й заходилися чепуритися. Одна з них нашвидку скинула хустку й заходилася переплітати косу. Цього вже Сом ніяк не міг витримати. „Трактористка зветься! Може вона ще рушника милому хрестиками вишиє, доки на степу чекатимуть машини!“

— Кончено! — бовкнув він і потяг Гаврюшу до дверей. — Дівчата доженуть, як схотять, а я тобі не прогульник, щоб тут огинатися!

Обидва вийшли з палацу й залюбки ковтали холодне жовтневе повітря після задухи залі, сповненої прив'ялого збіжжя. Швидко щось позад їх затупотіло, і бригадир пізнав дівчат...

Микиша Сом і собі вже притамував свій гнів і дружньо обняв обох трактористок. Ні, таки, що не казати, а дівчата

в їхній бригаді хоч куди! На що вже весною роботенька була, галасвіта б забіг, а дівчата й на палець ніде не відстали. І настроївшись на жартівливий тон, Сом враз обернувся до бригадира.

— Що не кажи, Рубане, а кращої від тої ярої, що ми весною „кейсами“ сіяли „чапаївцям“, на виставці ні в кого не буде. Та тільки...—і Сом зробив значущу павзу,—однаково їх „Перемога Жовтня“ переплюне.

— Чим саме?—запитав бригадир, блукаючи, видимо, думкою геть далеко від Микишиних дотепів.

— Як то „чим“?—вів своєї Сом.—У них є такий експонат, що жоден колгосп такого немає.

— Дід Тополя?—враз догадалися обидві трактористки й залилися веселим сміхом.

— Ясно!—підтвердив Сом і заходився, своїм звичаєм, кепкувати з бригадирової дружби.

Трактористи вийшли з парку і пішли навпростець через пригорок до току. Небо над током весело світилося й бригадир удруге пошкодував, що не взяв з собою діда на нічну молотьбу.

— Вітер рушає знову,—мовив він, обертаючись лицем до парку й запинаючи поли своєї шкірянки. І враз застиг на мить, потім шарпонував щосили гудзики шкірянки, кинув її на землю і вовчим стрибком зник у пільмі.

— Сом! Со-о-м!—долетів з темряви бригадирів голос.—За мною Сом, швидше!..

Сом зірвався з місця й стрілою подався за бригадиром, не тямлячи й трохи, що трапилося. Коли, врешті, він наздогнав Рубана, то намагався, біжучи, щось у нього довідатись. Рубан біг і засапано кидав:

— Лямпа... дівчата... не погасили... вікно...вітер рушив...упала лямпа... вікно... темно... а тоді враз... вогонь на всю залю...

Сом ще дужче наліг на п'яти. Він умить зрозумів, чому так прожогом метнувся назад бригадир. Лямпа над соломою, де спали дівчата, а в залі повно експонатів і теж здебільшого—солома, суха мов порох. Доросле населення будинку на току... там тільки діти та старий божевільний дід.

Ось уже кінець алеї; двома стрибками хлопці дістаються до ганку, вриваються в будинок, у залю. Обое, задихані від швидкого бігу, хлипають їдкою солом'яного диму й задухи і спиваються, знеможені.

— Темно,—перший звів дух здоровенний Сом.—Лише жевріє. Полум'я, кажеш, було?... Погашено, виходить.

Бригадир пробрався до вікна і враз спіткнувся об щось м'яке й тепле. Черкнувши сірником, Гаврюша відразу все зрозумів.

— На, світи,—подав він сірники Сомові. І коли той ви-

кресав вогню, обидва побачили діда Тополю, що непорушно лежав ниць на обгорілій соломі. Коли Сом черкнув сірником удруге, Гаврюша обережно перевернув діда горілиць і легенько струснув за плечі.

— Мертвий, — тихо мовив він, витягаючи склянку від резервуару лампи з-під дідового плеча. — Мертвий дід. Чуєш, Соме!

Хлопці позатоптували вогонь, що ще жеврів де-не-де, винесли діда на повітря, а тоді вже побудили, де хто лишався вдома, людей.

Дід таки не спав, коли приходив по зміну бригадир, а прибігши в залу на брязкіт лампи, не знайшов, видимо, нічого іншого, крім свого тіла, щоб загасити полум'я...

Гей, як лежав дід Тополя у труні серед залі, обгорілий, всі колгоспівці прийшли вклонитися дідові. Поставили в головах прапори, вінок із колосків пшениці поклали на віко. Гей, ще й пісні комсомольці над труною гримнули-ригнули:

Дзень-брязь, дзень-брязь,
Чути дзвін кайданів.
Дзень-брязь, дзень-брязь,
Шлях сибірський дальній...

А потім звели легеньку труну собі на плечі й понесли діда Тополю до виходу з білого палацу. Того самого палацу, що його дід Тополя ввесь свій довгий вік так смертельно ненавидів, а тепер врятував від неминучої загибелі ціною свого життя.

Як винесли труну на ганок, Микиша Сом пустив свого „ФП 28“. І вперше за кілька років не слухалося стерно вправної руки тракториста, а пробка на радіаторі троїлася в затьмарених очах. Микиша Сом плакав. Сльози, великі й неслухняні, бігли йому по щелепах, мішалися з невідмитою нафтою й обценьками душили горло. Тихо-тихо віз Микиша Сом діда Тополю на велику галявину в парку до його останнього спочинку.

Там, на галявині, п'ятикугньою зорею насипана братерська могила червоногвардійців, розстріляних гайдамаками. А по ріжках зорі — менші могили, все могили славних героїв, що зложили голови за наші й прийдешні ясні й радісні дні. Що в однім ріжку лежить Бурлай, задушений генералом Май-Маєвським, а в другім — невідомий червоноармієць, зарубаний махнівською бандою. В третім ріжку спочиває товариш Топорков, підстрелений у вікно з куркульського одріза. А в четвертім — як рівного між рівними — поховали діда Тополю.

На п'ятім ріжку зеленіє отава. Буйно зеленіє, мов не вірить, що колись і на тім місці виросте чиясь могила.

А вирости мусить.

Бо ще будуть бої і ще буде боротьба.

В. ГЕРАСИМЕНКО

СЛОВО ДО ПОЕТА

Гудком закипає дванадцять годин,
Скрипуче вікно. Недочитаний Гайне,
І шклянка простої сиріє води
Шумує безумствами Райну.

Ти пісню, як вітер з-під буйних копит,
З блискучого шляху своїх Нібелюнгів
Сьогодні приніс через місячний пил
З веселим обличчям бувалою юнги.

Твій шлях, твоя слава десь за вікном,
Мені їх не слала весна двадцять третя,
Проте нас обох поєднало одно
Болюче і радісне ймення поета.

До „мови богів“ причастився і я,
Коли у шахтарській касарні
Братва присудила тяжке завдання
Писати „частушки“ ударні.

І от — це кипіння словесних болот,
Метафор зелені окропи,
Мене зтягнули в тяжке ремесло
Ліричного агітпропа.

І завжди такі ми — веселий народ,
Така спокон-віку уперта порода,
Бо нам заварили стоградусну кров
Поля, лятифундії, версти, заводи.

Бо з днів океану, з глибокого дна
Зростають закони стандартного часу
І двері в поезію кожному з нас
В борні, в ураганах показує кляса.

І лютого слова гримучий секрет
Я певно від того второпав,
Що нюхав, з часами ідучи вперед,
Задимлену кров Перекопу.

Було: бунтував і твій бюргерський рід,
Щоб потім над пивом в сідому підвалі
Трухлявить, беззубить, п'янить і старить,
Ламаючи шпаг і пістолів чимало.

Перо ти одержав, як шпагу, як честь,
Як ніжні вуста недоступної кралі,
Щоб блискати словом неначе мечем
На славних турнірах свого Ровенсалу.

А в інших підвалах —
інакше жили,

Ненавість до всіх безтурботних піднявши,
Ім вішали слово „бунтар“, як ярлик,
І в чорних кайданах над Райном вели
З країв Нібелюнгів назавше.

А в інших підвалах (за решетом ґрат)
Жила бойова завірюха,
Родилась, кипіла гаряча пора
Знаменного нашого руху.

Гудком закипає дванадцять годин.
У вікна заходить непрохано місяць.
Вставай же з глухої листів лободи
Змаганням наказана пісня!

Ще прийдуть і слава й гарматні дими,
Це ж тільки весна двадцять третя,
І радість борні ось за цими дверми
Шумує по нашій планеті.

І там, де згубився в пластах антрацит,
Де буря застрягла у роті квершлягу,
Рядкам невгамованим раннім оцим
Мій час, моя кляса здобудуть відвагу.

І з лютою піснею йтиме народ
Здіймаючи в гору
важкі п'ятиріччя

І встане над Райном
Гремуче „Рот-фронт“
В шляхах Нібелюнгів, в боях робітничих.

о. с л і с а р е н к о

ігумен і князь

(н о в е л я)

Тридцятип'ятилітній Тодосій у довгій чернечій одежі, що не різнила його від інших ченців київських печер, ходив по келії докраю роздратований.

Ні поклони, ні молитви, ні збільшені вериги не втамовували гніву суворого Тодоса.

„Господи, владико життя, моїх помислів, моєї любови й мого гніву! Серце мое горить огнем на нечестивого князя! Гнів мій на славу тобі!“...

Вериги глухо стукали об долівку келії-мазанки, а бог непорушно дивився своїми великими візантійськими очима на ігумена київського монастиря, і глухе було його серце до молитов та стуку вериг.

Глухе було його серце, як глуху осінь над Дніпром. Дикі кручі лили каламутні сльози у води сірої ріки, над подолом кружляло гайвороння і гайворонням метушилася чернеча братія на брудному багnistому подвір'ї монастиря.

Час од часу ігумен Тодосій позирав у каламутну шибку келії на подвір'я і нотував у пам'яті своїй кари ледачим ченцям, що негаразд ретельно виконували свої обов'язки.

„Братові Сільвестрові двіста поклонів за розбите цебро... Братові Павлові збільшені вериги за розсипане борошно“...

З задніпрівських просторів насувалася ніч і вовки-сіроманці виходили з лісових пущ і вили у темряву тисячолітньої осени, ловлячи у подихах вітру теплі запахи тварин та людського житла. Інколи їх гострі вуха ловили уривки пісень та музики з боку княжого терема і вони нашорошено стихали, щоб за хвилину з новою силою пронизати повітря своїм голодним жалем.

Святослав, нечестивий князь, вигнав свого брата Ізяслава з Києва і посів князівство і землі. Надто гостро відчули зміну київські ченці. Пошана, якою оточував монастирі та братію боголюбивий Ізяслав-князь, змінилася на зневагу та утиски.

Святослав знав, що чернече священиство підтримувало його старшого брата і неласка князівська упала на голову ігумена Тодосія надто тоді, як сам Тодосій дав до того привід своїм посланням:

„Голос крови твого брата кличе на тебе до бога, як кров Авеля на Каїна. Зав'яжуться вузлами твої шляхи і не знатимеш, кудюю іти. І брами замкнуться перед тобою і не знатимеш, що діяти. Кров брата твого на тобі!..“

Мудрий ігумен не зважив, що його чернечий авторитет, не підпертий мечем князя Ізяслава, не міг правити за дужий за-сіб політики...

Святослав не мав наміру сваритися з духовництвом, але послання ігумена обурило його. Гордий лицар покликав до себе смиренного ченця, але гнів ігумена взяв вверх над смиренням та покорою, і він відповів князеві, що владі земній коритися не буде, бо настановлений богом пасти вірних, а тому і кориться тільки владі небесній. Отже коли охота князеві говорити з ним, ігуменом і пастирем, то хай приходить до нього...

Того ж дні, як одержав таку відповідь Святослав-князь, до келії Тодосія, ігумена київського монастиря, підїхало з двадцять князівських дружинників. У келії на якийсь час за-сперечались вериги з мечами і мечі довели, що вони автори-тетніші за чернече начиння... Тодосія у подраній одежі поса-дили на воза і повезли уночі пущами до міста Васильова, де колись ігумен, син вельможних батьків, бігав малими ногами...

„Князь наказав тобі, отче, не повертатися до Києва, аж поки не буде на те князевої ласки“...

З такими словами залишили дружинники Святослава ігумена Тодосія на брудному монастирському подвір'ї у Васильові.

Так порахувалася влада земна з владою небесною, що за-їхала забрати до своїх рук князівства і землі, упокоривши князя і обернувши його на свою зброю. Лицарський шолом не схилився перед чернечим каптуром.

В убогій дерев'яній церкві Васильова молився ігумен То-досій за здоров'я князя Ізяслава та дарування його немічному мечеві перемоги над ворогами. Меч бо Ізяслава був мечем влади небесної, бо князь корився ігуменові.

Вранці і увечері вериги суворого Тодосія збільшені удвое, стугоніли на дерев'яній підлозі церковного вітваря, а довгими ногами пізньої осені ігумен думав про земне. Думки його охоплювали минуле і гостро стреміли у майбутнє, в те май-бутнє, коли, вірив він, земні князі остаточно скоряться кня-зям небесним, бо хіба ж небо не вище од землі і бог не дужчий за всіх князів земних?

В одну з таких безсонних ночей, коли дзвінка бронза думок тридцятип'ятилітнього мужа оберталася на невизначний і зрадливий туман юнацьких запальних мрій, до келії Тодосія

постукав запізнений подорожній. То був монастирський служка, вірний Йона, що втік з київських печер до свого ігумена.

Юнак не сміливо переступив поріг келії і схилився на коліна, приймаючи благословення ігумена. Смирено він став коло одвірка, побожно схиливши голову і мовив:

„Отче, тівун Яцемир ненавидить нечестивого князя Святослава, за те, що той одібрав йому жінку. Яцемир мій родич по матері... Він намовляє мене“...

На цих словах служка запнувся і нижче схилив голову, але Тодосій зрозумів його без слів. Він молитовно звів очі д'гори і врочисто мовив:

„Гнів божий на нечестивцях і братовбивцях! Иди, отроче, і хай господь наш милосердний укріпить твою десницю і сповнить твоє серце мужністю!“

По цьому ігумен взяв за плечі служку і вивів його з своєї келії в темну осінню ніч.

Вперше за довгі тижні заслання Тодосій міцно заснув, як людина, певна наступних днів і певна себе. Спокій зійшов на турботну душу ченця, бо не напутив він отрока на злі діла і отрок нічого йому не сказав...

...Пишні шати на князеві та його прибічниках. Візантійські шовки та парча відбивають сонце, і сонце покійно падає на жовтий та червоний саян'я обув'я та на коштовну зброю коней.

Служка Йона дізнався, що сьогодні князь Святослав поїде полювати у пуші на Стругну. Тівун князів Яцемир розповів про це своєму небожеві.

Підступний Яцемир довго готував Йону, аж поки богобоязнені вуха цього юнака почули справжні наміри і сподіванки свого дядька. Князь зневажає церкву і священників, він справжній поганин і ворог Христа. Забити такого нечестивця — то славне діло, і це славне діло можна доклати в найближчий день і то саме на полюванні. І справа то безпечна, аджеж Яцемир буде з князем, і коли кара божя упаде на нечестивця, він не кине на поталу свого улюбленого небожа, а як все буде гаразд, він з своїх достатків збудує монастиря і настановить Йону за ігумена... А до княжого стану його пропустить сторожа, бо знає його, як небожа найближчого князівського тівуна... От і короткий меч, що ним мусить вдарити юнак у спину князя, неодмінно у спину, щоб той не мав змоги боротися...

Цілий день юнак простував слідами князівської ватаги, що йшла в напрямку Васильова, а коли князівські пси піднімали звіря, він залазив на дерево, боячись потрапити на очі псарям...

Нарешті над вечір задимилося багаття княжого стану, а як спала ніч, огонь зазолотив верхівля столітніх сосен та ялин, виказуючи місце княжого стану. То там горіло багаття і готувалася страва на всю дружину. Вози з припасом стояли

колом, а коні паслися на припоні, пильновані озброєними дружинниками.

Йона виліз на височенну сосну і чекав. Меч йому од незвички муляв під одежею, але він стоїчно терпів біль, напоений шаленством помсти. Слова ігумена дзвеніли йому в ушах, і він як снохода забув і про власну безпеку, і про потреби свого тіла, і навіть про молитви, які він звик проказувати щогодини своєму суворому богові. Його опанувала мета, і тій меті прислуговалися всі здібності його виснаженого чернечого тіла. Зір був загострений, як у яструба, слух ловив що найменші шелести, звіряча спритність прокинулося в його істоті, знівечений потворним візантійським аскетизмом. Юнак тремтів, як напнутий могутньою рукою лук, готовий щомиті випустити убійчу стрілу. Він чекав на ту слушну мить, коли князь і дружина уп'ються — тоді легше дістатися до багаття і dokonати боговгодне діло.

Яцемир мав умовити князя зняти свій бойовий панцер і підпоїти Святослава медом, щоб в разі чого він не міг чинити опору. Йона це знав і мав намір підійти до дужого князя з заду. Аджеж він чернець, а не воїн і не може стати до двобою з князем, що ціле життя своє не розлучався з мечем. До того ж з якої речі лицарські звичаї, коли ходить про боже діло? Рука господня чинить так, як то зручніше, не турбуючись за земні чесноти. Нечестивець ляже трупом од зрадницького удара в спину, а не на полі слави!

Йона чекав довго, а зваживши, що час починати діло, зліз з дерева і поповз через хаші до багаття.

З табору неслися співи підпидих дружинників, гарчання пісів та іржання коней. Обережно Йона підійшов до вартового, що напівлежачи догризав кабанячу кістку і привітався. Дружинник впізнав юнака і охоче згодився супроводити його до Яцемира, якому нібито чернець мав переказати якісь вісті. Пси кинулися були на незнайому людину, та вартовий розігнав їх ломакою і вони припишкли.

„Ото коло багаття князь і Яцемир. Підійди і уклонись князеві, та повіншуй його добрим полюванням“, навчав дружинник юнака.

Засунувши руку під чернечу рясу, Йона спробував, чи гаразд меч виймається з піхов. Потому він перехрестився і сповнений незламної рішучості рушив до багаття. Спина князева вигідно чорніла на огняному тлі і ця чорна пляма увібрала всі прагнення ченця.

Саме тоді, як князь перехилив турячого рога з пінним медом, Йона наблизився так, що міг би кінчиком меча дістати до гаптованої сорочки Святослава, а зробивши крок, не зле dokonати діло кари божої. Та чернець стрибнув так, ніби цілі гони були між ним і метою. Меч пронизав спину князя і при-

колов нечестиве його тіло до землі, як шпилькою приколюють комаху.

Навколо щось ухнуло і затихло. За мить зчинився галас людей, і собаки жалібно завили, почувши смерть людини-го-сподаря.

Йона скам'яніло тримав держально меча в руці, і з великих очей його лилося проміння жаху на важке тіло, що зсунулося набік так, що кінчик меча виковирнув шматок землі... Холодна осіння земля ударила в обличчя ченця і він випустив держально. Труп упав на бік і востаннє здригнувся.

Йона випростався над багаттям і підніс руку, щоб перехреститися, але важкий удар палиці по голові загасив його свідомість і далі він не чув і не бачив, що коїлось навколо.

„Негаймо одрубати голову і кинути псам“, — задзвенів владний голос князя Святослава. Він схилився над тілом свого поплічника Яцемира і власними руками вийняв зрадницького меча.

Яцемир був мертвий. При світлі багаття князь вдивлявся в його обличчя, та крім закам'янілої муки нічого не бачив.

„Стійте!“ — гукнув князь на слуги, — „не рубайте голови тому ченцеві!“

Мусів князь знати, за віщо наклав головою Яцемир, а про це може сказати тільки вбивця. Але слуги доповіли, що чернець сконав од удару по голові.

Скорбота і гнів змішалися на обличчі князя. Слуги тремтіли стоячи колом навколо свого князя і воїни тримали руки на держальнах мечів, готові з першого ж наказу рубати голову, кому завгодно. Та князь мовчав, все нижче схиляючись над трупом. Він, що зник трошити черепи власними руками, був украй вражений смертю серед бенкету.

„Не печалуйся, князю, над другим і послухай мене, — почув Святослав голос свого найстаршого дружинника і найдовіренішого радника, семидесятилітнього діда Жамайла. Князь не розлучався з ним ні вдень ні вночі, ні в боях, ні на бенкетах. Ще замолоду його було приставлено до Святослава навчати військової справи юного князя, а коли князь змужнів, дід залишився при ньому найближчою людиною.

Жамайло взяв князя за руку, поштиво схилившись на знак покори своєму державцеві, але і в ознаках покори і в поштивих словах чулося, що Жамайлова воля була над князеву. Він одвів Святослава вбік, посадовив його на медвежу шкіру і почав голосом тихим і проникливим казати:

„Князю, убивця — небіж Яцемирів. Він убив дядька, що годину тому намовив тебе зняти панцера“...

„На що ти, старий, натякаєш?“ — погрозово запитав князь.

„Я ні на що не натякаю, князю, а тільки говорю те, що й ти знаєш. А ти, князю, знаєш і те, що ніколи ні в яких обставинах Яцемир не вмовляв тебе скинути панцера, та ще й так

настирливо. Навпаки, Яцемир завжди твердив, що зброя мусить завжди бути при лицареві...

„Ти щось плутаєш, старче“ — відказав князь тихо.

„Я не плутаю, князю, а те кажу, що було, і нічого від себе не додав. Юнак, небіж Яцемирів, ще вчора розмовляв з своїм дядьком на твоєму подвір'ї... Вони надто довго розмовляли... Яцемир любив хлопця і піклувався ним, як власною дитиною. Юнак не згірше ставився до дядька... Я це знаю, князе, бо піклуюся твоєю безпекою. Я де що, князю, зрозумів, та на жаль пізно, коли тіло твого тівуна лежить холодне“...

„Що ж ти зрозумів, старий? — запитав могутній князь свого воїна, як запитують діти бабусю за цікаві їм речі.

„Я зрозумів, князю, що удара готовано тобі“.

Святослав схопився на рівні ноги і грізно подивився на старого, що покірливо схилив голову перед своїм князем ще нижче.

„То, діду, теревені, дурні теревені!“

Князь наблизився до трупа Яцемирового і одкинувши плаща, яким укрили його слуги, пильно почав вдивлятися в непорушне обличчя. І що довше він вдивлявся, то більше в його уяві спливало давно забутих подій, слів і картин, викреслювалась на сірому тлі давно минулого і напівзабутого підступна душа тівуна Яцемира... На обличчя князеве спала похмура тінь і він, важко ступаючи, підійшов до Жамайла і мовив:

„Може, діду, й так“.

Старий на слова князя тихо, ледви помітно уклонився.

„Але що ж робити?“

Жамайло на одну лише мить підвів голову на рівень голови князя і знову схилив її.

„Так що ж робити?“ — з притиском повторив своє запитання Святослав, і не діждавшись відповіді, грізно мовив:

„Я вивішаю їх, старий, чуєш? Я вивішаю їх до одного!“

Горді слова князя не справили вражіння на Жамайла. Дід знав, що буде зроблено так, як він скаже, а не так, як схоче князь.

„Ти, князю, справедливий, як небо, і слова справедливого гніву чую я нині з твоїх уст, але вивішавши ченців, ти не зменшиш злоби на себе, а умножиш її. Справедливість, князю, золото. Воно ціни неоціненої, а м'якше, як олива, а мудрість, князю, то сталь, вона тверда і гнучка, тому володіє всіма скарбами землі...

Святослав дивився в землю і слухав свого радника. Палкий гнів його ущух і серце остудив холод мудрости.

„Правити людьми треба не справедливістю, а мудрістю“...

Старий замовк і схилився на коліна, немов віддаючи себе на ласку князя. Святослав обняв старого і поставив на ноги.

„Так, що ж діяти, старче?“ — тихо спитав він.

Жамайло знав, що тепер князь прийме все, що він йому не скаже. Помовчавши, він підвів свою сиву голову.

„Ідь, князю, на ранок до Васильова до ігумена Тодосія та даруй йому провини його. Він відчув твою силу, князю, і більше не посміє перечити тобі та ганьбити діла твої. Хай повертається до Києва і будує храм, який він давно збирався будувати... Не жалуй, князю, скарбів, дай і людей і гроші на будівлю і злоба ченців обернеться на ласку і покору тобі“.

Князь нижче і нижче схиляв голову, що означало згоду його чинити по словах діда.

„Будь, князю, мудрий і не знищуй зброї, що дасть тобі безліч перемог над народами і землями... Ченці, князю, то зброя, могутня зброя, але треба вміти володіти нею“...

Жамайло замовк, а князь в задумі промовив:

„Так, діду, так“.

Другого дня у присадкуватій халупі монастирського дво-рища у Васильові земна і небесна влада тричі цілувалися на знак згоди, миру і єдності.

Врочисто було відсвятковано киянами та братією печерською повернення князя Святослава та ігумена Тодосія до Києва. Ченці й міщани з духівництвом вийшли назустріч і ігумен відправив врочистого молебня.

А увечорі відбулася у княжому теремі вечерея без гуслярів і скоморохів, без вина і дівчат, перша чернеча вечерея у теремі Святослава. Суворий бо печерський аскет не потерпів би ні піяцтва, ні музики, ні співів. Князь затаєнно злосливо порався коло кабанячого окоста, а ігумен запивав водою сухарі...

Почали вечерю довгими і нудними молитвами, молитвами ж і закінчили.

Аж тоді, коли ігумен Тодосій був далеко од княжого терема, до світлиці вкотили бочку з медом, покликано гуслярів та скоморохів, а у присіннях теремових чекали на свою чергу дівчата... Почалася справжня вечеря лицарів.

А ченця Йону другий день вже терзали вовки на лісовій галявині й дивувалися, що він жиливий і не смачний, як свя-тий з візантійської ікони...

в. с о с ю р а

п р о в у л н и

Десь кричать і кличуть паровози,
виростає світ новий в бою..
Як сказати без криків і без пози
про епоху огнену мою?

Як сказати, з умілістю якою?
(сніг летить, і світиться вікно...)
тихе слово сповнити грозою,
щоб по серцю вдарило воно?

Днів копита б'ють по бруку гулко,
вся в диму замурзана блакить.
Ходить лірик по вузьких провулках
і не знає, *що* йому робить.

Я дивлюсь на себе, ніби збоку,
і кажу собі такі слова:
— Не печалься, ніжний, кароокий,
хай від дум не никне голова.

Ти співав про бурі революцій,
так зумій же *тепло* передати,
як в полях за хліб кодгоспи б'ються,
як заводи б'ються за метал.

В ці звияжні сонячні години
передати ти *радісно* зумій,
як ста пшенична Україна
машинним краєм індустрій.

А пісні про кучері берез кинь,
для борні потрібен інший спів.
Техсекретар нагадав, що внесків
третій місяць ти вже не платив.

Так покинь гітарні перебори
кволих співів про кохання й гай
і з мутним і невеселим зором
по вузьких провулках не блукай.

Об асфальт підборами не стукай,
мало не ходити в біліярд,
а засядь за Ленінську науку,
будь поетом штурмів і відплат.

В. Ш О П І Н С Ь К И Й

Д ж е р і г і п с

Джері — по батькові Гіпс — зіп'явся на задні лапи і лизнув хазяїна язиком нижче носа.

— А ти чого? Чи не здурів ти часом від жару. Пес поганий... цілуватись лізеш. Тьфу! Через тебе от цигара випала з рота... Тьфу! — випльовуючи тютюн і попіл, гнав він від себе довірливого пса.

Пес чемно опустил голову, обійшов довкола хазяїна два рази, оглядаючи його незграбну валькувату постать.

— Дурень!... не знаєш, як прислужуватись хазяїнові. Не бачиш, дурний, що на мені біла спортова сорочка та штани ковбоя... Геть поваляв... неохайний. Зате будеш мені бігти дорогою за автом, язика висолопивши... Іди геть! Там твоє місце... авта стережи!...

Джері винно поглянув на свого сердитого хазяїна й покірно пішов до великого жовтого авта, ліг під передніми колесами.

— Гей, Джан! Приготуй мішки з старим хлібом, я зараз їх на ферму заберу!

З дверей ідальні на колесах показалась постать посудомийника Джана, з ганчіркою в руках.

— Я підлогу мию, містер Гейман — тарілки витираю.

— І те й друге роби мені. Швидко! Я зараз іду. І цього дурнуватого Джері завезу туди. Хай трохи світа побачить на фермі. Ходи, Джері, поїдеш. Хотів тебе покарати за нахабство та змилосердився. Ходи, дурню...

Трахнули дверцята, загула сирена й жовте авто дало тягу. Містер Гейман, розлігшись по-джентельменському в авті, застромив в рот на показ цигару і гнав повною ходою.

Бідне обстріпане сільце в Галичині присіло в долині й припало порохом. Гнатко жене громадську худобу з поля й голосно посистує. На голові вихор, в руках батіг. З пазухи випав крадений огірок. Гнатко підхопив його і сховав у рукав. Надзвичайно велика голова для його зросту, погойдуеться. А там дітвора: „Звайдух Галайко! Гнатко Галайко“

12 хвилин їзди—і містер Гейман вдома. На околиці Брукліну, в досить заможній буржуазній дільниці міста, далеко червонів цегляний новий будинок. Це власність Геймана. В нім парове ogrівання, електричне охолодження літом, телефон, радіо: світло. Будинок той коштував сорок п'ять тисяч доларів, двадцять тисяч вже сплачено готівкою, а решта сплачується ратою.

Четвертий цілий поверх, з шости кімнат, займав професор історії природничих наук при бруклінським музею природознавства, містер Вайт. Його дружина, сліпа на одне око, сиділа спараліжована на балконі і грілась на сонці. Суха сороклітня донька місс Вайт вчителювала і робила часто батькові коректу. Родина інтелігентна, але бідна. Старому професорові не виплачують вже дев'ять місяців зарплати через брак музейних фондів, а дочку віддалили з праці, коли почали скорочувати вчительські штати і переводити педагогічну систему на фабричну систему поспіху. Містер Гейман подав до суду за незаплату ренти (хоч бідний професор — вічно зайнятий своїми наукам — сам не ходив в суд і не знав навіть, що то воно значить) і в другий понеділок з'явився на квартиру полісмен з двома дужими гайдуками виносити меблі й книги на вулицю. Три години двигали гайдуки ліфтом професорські книги й складали на хіднику рівненько в сто-
сики.

Тьфу! — от дивак. Книги пише, а ренти немає чим заплатити. І коли він їх стільки понаписував... (Містер Гейман, в життю не прочитавши жодної книжки, а побачивши її в руках у кого, думав, що чоловік сам те для себе написав і видрукував). Купив би ятку на колесах, як от я, і робив би доляри. А то книги для себе пише.

Тепер верхній поверх стоїть пустою.

Третій поверх займав безробітний будівничий інженер з родиною, якого містер Гейман теж збирався вже не раз викинути. Але тільки прийде повістка на суд, як інженер хапає жінчині персні, свої креслення, струменти і — в льомбард. Через п'ять хвилин справу залагоджено.

Другий поверх займав дуже товстий властитель біліярдної й самогонник. До нього приходять щотижня нова „місис“, переховує в себе бандитів і повій. Він справно платить за квартиру.

Внизу живуть містер Гейман, місис Гейман, діти і собака Джері. В підвалі стоїть паровий казан: там на вугіллі спить робітник негр Джан, — він кочегарує, варить для хазяїна самогонку, мие підлогу, витирає вікна, чистить авта, стриже траву.

Містер Гейман замкнув собаку в авті, сам, ступаючи важко по мармурових сходах, ішов валькуватою ходою до скляних дверей свого розкішного будинку. Збоку на ремінці ви-

сіла йому в'язка ключів від парадних дверей, авта, жіночої комоди.

Сонце пекло йому в голову, на якій блищала вже лиси́на не більше долоні. Його лемехувата опасиста постать потіла й ліниво кульгала. Обличчя бульдога з коротким широким носом і випнутим надмірно підборіддям було свіжонапарфумоване перукарем. Його тверда, груба натура, що відповідала його безмежному нахабству й бажанню робити долари, показувала, що він — простий хлопський син, який ледве умів підписати своє прізвище, зробився випадково багатієм, „містером Гейманом“, тисячником.

Та все таки містер Гейман любив видавати себе за „культурного американця“. „Культурність“ його, звичайно, полягала в тім, щоб мати модерне авто, тримати в роті цигару, пускати носом дим, ловити справно опуку. Йому було років за сорок.

Дядько Дмитро їде Рогаткою з Базарного майдану. Вусатий рудий поліцей жене його в ший і лається „псякрев“. В Рогатці з'їхалися вози і ледве розминулися. Тетяна сидить на соломі й тримає ворок з пакунками. Хап! — і заковзана спина хлопчиська щезла між возами. — Рятуйте! Поможіть. Крам жулик украв!.. Озираються: — ні жулика, а ні краму.

— Бігме, богом кленусь, що то був наш Гнатко „знайдух“. Бачила, впізнала... А де він? Шукай!..

— Ну, що ж, Джері, поїдемо, га?
Поїхали.

Навантажене мішками з сухим хлібом авто шипіло й липнуло до мокрого асфальту. Під мішками бовталась рідина й чути було запах алькоголю.

Їхали Брукліном, а потім через Мангетен. Найбільше рухливе у світі місто смажилось на сонці й ворушилось, як покрплений квасниною мурашник.

Сонце, електрика, що реклямує на продаж душу міста, бензиновий чад, сморід розтопленого асфальту, до якого липнуть черевики перехожих, гуркіт надземки, свистки поліцаїв, сирена автів, крики крамарів і вуличне радіо, що реклямує мистецтво й крам на продаж:

Це Нью-Йорк.

Білизна на дахівлях, бебехи на вікнах, облуплені стіни, замкнені збанкротовані магазини й літак у повітрі, що кружляє, голосно реклямуючи в трубу дешевий продаж акцій банку, якому загрожує банкрут: —

Це Нью-Йорк.

Піп на перехресті горланить, що царство боже вже недалеко Нью-Йорку, комуніст на розі сповіщає про неминучу загибель капіталізму, сліпий просить „допоможіть“, каліка благає „рятуйте“, газетяр кричить „купіть“, крамар на вулиці хапається за полу перехожого: —

Це Нью-Йорк.

На вулиці меблі викинутого з квартири безробітного ремісника, на них жінка з немовлятком плаче, на Олан-бульварі безробітні сплять на лавах, під лавками, на хідниках. Жінка з немовлятком на руках стада навколішки, простягає одною рукою щітку й благає: „дайте, я вам черевички почищу. Я вмираю з голоду!“: —

Це Нью-Йорк.

Містер Гейман хотів, щоб на його нове авто звернув хто увагу, похвалив його, оглянув нове радіо в авті з автоматичним висмикачем, поплескав містера Геймана по плечах і сказав: — „ви щасливий, містер Гейман, здібний комерсант і багатий“. Але все змішалось, мов на екрані завертілось, божевільно затанцювало й попливло в якусь безодню. Він мікроба в оцім безмежнім хаосі.

Вісімдесят тисяч автів щоденно переїдуть по ребрах Мангетену і два мільйони пасажирів перелетять підземками й надземками. Кому там охота звертати увагу на якогось там містера Геймана.

Джері сидів в авті й виглядав у вікно. Перед його собачими зеленими очима все крутилося й мигтіло, а дотепний його песький розум не міг ніяк збагнути, що то все означає. Він прожив вісім місяців свого життя тихо, затишно, безтурботно. На околиці Брукліну, в досить заможній затишній дільниці міста пройшло його юначе життя; він знав лише свого хазяїна, негра робітника, місис Гейман, дітей її, тощо. Він залюбки нюхав траву, ловив мух, душив комарів, брехав на перехожих безробітних, коли ті доторкались руками до залізної огорожі будинку його хазяїна. Правда, раз-по-раз він робив з хазяїном коротеньку прогулянку на авті, де в рухливій частині міста стояв на колесах вагон-ресторанчик: Туди забігали фабричні робітники, портові вантажники, безробітні матроси, забігали дівчата дуже нафарбовані й обсипані пудрою. Пили горілку, закусували, курили, грали в кісточки. Там смажились кухарі, посудомийники. Джері знав їх всіх на пам'ять, хоч, правда, вони часто чомусь мінялись; він лизав дверцята, обнюхував східці, стеріг авта. А тепер везуть його кудись; завезли в незнаний рухливий світ, показують йому людей, перемішаних з автами й електрикою, дають йому нюхати бензину з смолою. Над його головою таранять надземка й сипле іскрами на голови перехожих. Джері скільки разів гавкнув на неї.

Дівчата садовили розсаду, а „форналь“ поливав її і підганяв робітниць до праці. Кася болюче розгинала спину і мріяла. Її дівоче серце тріпалось, як спіймана в жмені пташина: „Гнатко, Гнатусю ще й знайдух. Хто він, де то він тепер? Він вже „освідчився“ їй, позичив двадцять рейнських і до Прус поїхав. Чи правда, що він її кохає? Чи повернеться він восени і повинчаються вони обоє? Чи будуть вони щасливі? Чи бу-

дуть вони мати своє поле, хату, господарство?.. Ні... він не з таких. Він кохає її, він добрий і вірний...

На 1-м евню й Сімнадцятій вулиці його спіткала прикра неприємність. Демонстрували безробітні й чисто припинили вуличний автомобільний рух.

Містер Гейман не встиг перескочити через поперечну вулицю, а керуваний рухом полісмен владним помахом руки зупинив його.

— Тьфу, от ще вдача! — грубо вилаявся містер Гейман, зупиняючи своє авто.

— Назад, назад від'їдь — бач не вміщуються. І де їх стільки набралось? Геть вулиці мені загородили, — лаявся полісмен, командуючи автами й людьми.

Містер Гейман від'їхав кілька кроків назад і погладив свого собаку по спині.

— Що це за люди? Куди вони йдуть? Чого вони хочуть? Чи є серед них хоч один, що їв коли в моєму ресторанчику?.. „Безробітні“. А чого вони безробітні? Мало харчів є в мене?..

В його досить великій на зріст голові ніяк не могла уміститись думка про ті страшні суперечливі закони капіталістичної системи, що викликають на вулицю стотисячну масу.

Це було тоді, коли старий майор міста Нью-Йорку містер Вокер, замішаний в хабарництво й політичне зловживання своєї партії, примушений був уступити, а новий Мак-Кі, бажаючи себе показати лояльним та уникнути неминучого кровопролиття, дав був дозвіл на легальну демонстрацію безробітних.

Могутня й показна стотисячна плебейська маса на заклик компартії вийшла на вулицю й залляла її по самі береги. Мов та річка на весні, що довго бушувала й клекотіла на місці та в підземеллю, прорвавши тепер свою греблю, нестримною бурхливою хвилею попливла в долину міста всією своєю могутньою течією.

Ішли жінки, везли у візках немовлят, ішли чоловіки, молодь, дівтора шкільна. Ішли лікарі, вчителі, клерки, бухгалтеря, телефоністки, ветерани минулої війни. Ішли білі, чорні, жовті, китайці, мулати, мексиканці, слов'яни, євреї, американці, руські, українці. Тисячі плакатів з різними написами: — „Ми хочемо хліба! Геть підготовку до імперіялістичної війни! Хай живе Радсоюз, та одинока країна в світі, де нема безробіття!“ і т. д., — лунали в повітрі й віщували наступ близької бурі.

Містер Гейман ждав, нудився — лаяв.

А вони йшли... ішли... ішли... ішли...

Йому ввижалось, що це пливе ріка з живих людських тіл, яка от — от розіллється ще ширше, захспить його разом з автом, собакою, бізнесом, понесе могутнім річищем вниз і трісне десь об камінь. Йому робилося чогось моторошно, і він, пригнувшись униз, міцно тримався стернового колеса.

Нарешті, вартовий полісмен, бачучи, що скупчилось дуже багато автів, перервав на кілька хвилин демонстрантів і подав сигнала.

Містер Гейман зрадів і рушив вперед. Настрій тепер йому змінився: — він ніби повеселішав і погладив собаку по спині. На знак приязні Джері лизнув йому волохату руку.

Касю витягнули з річки і відживали:

— Він поїхав — так, поїхав. Гроші вимантив на поле, а сам поїхав до Америки. Мої гроші, мою працю — мою кров. Гнатко, Гнатко! Такий ти... — ридала дівчина і билась об стіну головою...

П'яте евню захарашене автами, автобусами, пішоходами. Воно подібне до глибочезної чорної канави, що по ній повільно суне жива лавина людей, машин, капелюхів. Сонце туди ніколи не заглядає: хмарочоси не пускають. Вони гордо зіп'ялися в небо й кидають від себе довгі чорні тіні, по яких топчуть ноги й колеса.

Король усіх будинків в світі — „Імперія Держав“, гордо сп'явшись високо вгору, блищав гранітом, мармуром, алюмінієм металем і сполучав у собі надлюдську працю, красу, науку, техніку. Він привертав до себе увагу кожного перехожого і ніби промовляв до нього: — „Поглянь, чоловіче, що може зробити праця, наука, робітник“. — Сто-три-поверховий велетень високо здіймався над Мангетеном і рекламував себе: — погляньте, який я великий виріс за один лише рік. Ходить всі до мене, хто хоче робити добрий бізнес, всім місця вистарчить. А наліплені на порожніх вікнах реклами сповіщали, що половина канцелярій в нім ще пустує, що бізнес іде кепсько, що хмарочосовий велетень теж терпить від теперішньої кризи.

— Гарний будиночок, — подумав містер Гейман: — От би мені такий...

Джері також поглянув з вікна авта на хмарочоса і гавкнув аж двічі.

— Ну, не цей, то хоч би проти Центрального парку, де мільйонери живуть. Гарні будівлі й порожні. Але чого вони порожні? Ага, тепер літо і мільйонери виїхали на свіже повітря, або в Європу. Ех, коли то я буду тут жити і так їздити! Рік, два-три — десяток, — думав містер Гейман і гнав авто швидше.

Розкішні мільйонерські камениці стояли спорожнілі з позачинюваними вікнами й завішеними гардинами. Осиротілі на літо сторожі та домові робітники, мов духи самітні, блукали по порожніх апартаментах, поливали квіти, стригли траву, змітали порошок. Порожнісінькі цілі квартали побудованих робітниками розкішних будівель.

Але через кілька кварталів контрасти так різко змінились що вразили своєю гостротою навіть такого байдужого спостерігача, як наш містер Гейман.

Посередині Центрального парку осушений старий басейн, де два роки перед тим стояла вода для міського вжитку. Паркові керівники нічого з ним не роблять, бо це власність міста, а батьки міста, заклопотані крадіжкою міських фондів, цілком занехаяли його.

Безробітні, скориставшись з такої нагоди, взяли й побудували собі там цілу оселю. Це таке жакливе явище, що його можна лише спостерігати в Америці, в „найбагатішим у світі місті“ — Нью Йорку.

Стоповерхові велетні, квартали мільйонерських порожніх камениць і люди в землянках, в покрівлях від старих автів, в водогонних рурах. Серед бруду й навалу міських нечистот, розкиданого каміння та цегли — виднілись землянки, шатра індіан, юрти, печери. Заплющивши очі, щоб не бачити міських хмарочосів, затуливши вуха, щоб не чути міста, спостерігач подумав би, що він попав у далеку тайгу або пустелю африканську, де за ним стежать очі печерних зголоднілих людей, що не знали ще а-ні плуга, ні електрики. Дивно вражали око криві покрівлі зі старих черат, ганчір'я, шмаття старих прапорів американських, під якими ховались від дощу нещасні люди. Одна халупка особливо вирізнялась і була подібна до нашої української хатини взруб, з плескуватим дашком вгорі. Це так зацікавило містера Геймана, що він звернув убік і спинив авто.

Двадцять років тому назад. Хатина обстріпана, одно віконце, ганчір'я в шибці, порося в хаті. Парубок Гнатко забіг в хатину попрощатись... — „Прощай мати-покритко. Прощай, суко“... — І побіг з хати.

— Гнатко, Гнатко! Не забувай за мене стару... —

Безробітний муляр порпається серед насипу й закладає фундамент для своєї халупки. Дружина йому допомагає. Збоку звалені на купу лежать їхні меблі, прикриті брудною чератою. Він звик працювати, його руки прагнуть праці. Він безрадий, йому вже однаково, що робити, як робити. Він жива людина, хоче порпатися, будувати.

Вісімнадцять місяців тому він ще гордо позирав зі стоповерхового хмарочоса „Імперія Держав“, цементував гранітні кавалки, складав їх рівненько один на одного, замурував ряма у вікнах, автоматичні ліфти підвозили йому матеріяли, шнури й рештовання тримали його на жакливій височині, а він гнав і гнав. Над головою складали бетони, клепали, сипали вогнем, прикріпляли ліфти, тягли машинами матеріяли. Тепер він мурує печеру для себе.

Дітлахи носять пляшками воду з паркового крану, дружина місить руками глину, а він „мурує“.

— Навіщо він це робить? Прийде полісмен, копне ногою і пропаде вся його праця, — каже один громадянин в солом'янім капелюсі, що живе вже з відсотків.

Йому вже однаково. Бач, він не при своїм розумі, — додає

його приятель з пом'ятим обличчям і заспаними очима:—Він сам не знає, що робить...

З камінного резервуару, подібного більше до печери, вийшла жінка з немовлятком на руках. Вона пішла в місто шукати поживи на смітниках. Вона розтріпана, ні на кого не дивиться, іде куди попало. Голуби кружляють над її головою й виблискують золотими крилами.

В печері чути, як чоловік брязкає залізами й складає старе заіржавлене ліжко, що недавно приволік його зі смітника. Далі стоїть „юрта“, біля неї землянка, а там знову халупки з сліпими вікнами.

Італійський робітник знайшов кавалок старого зламаного рискаля, колупає ним землю і розміряє собі місце на землянку. Ще вчора він рив кротячі нори під майбутніми Нью-Йорськими хмарочосами, розривав динамітом передісторичне каміння, закладав фундамент під палаци мільйонерські. Тепер він валяється на смітнику найбагатішого у світі міста.

Викинуті на вулицю міста жорстокою капіталістичною системою, люди ті живуть тепер у норах, землянках, смітниках, у водогонних рурах.

— Чого так багато безробітних у нашій місті? — питає американський обиватель свого приятеля з заспаним обличчям і котячими очима.

— Та, по правді сказати, вже й робити нема що, — відповідає той. — Поглянь на Нью-Йорк. Все вже побудоване, закінчене. Камениці нові, хмарочоси ще новіші порожні стоять, резиденції багатіїв, готелі, магазини, школи, театри, підземки, надземки, мости, апарamenti, вулиці, елеватори, то що. Щож тут ще б'льше будувати? Бувало в Нью-Йорку працювало при будівництві до півмільйона робітників, тепер не знаю, чи двадцять п'ять тисяч працює. І де ж тут не буде безробіття?

Містер Гейман також хотів злізти з авта, підійти ближче і розпитати, що то таке за будвництво нове, якого він ще в своєму житті не бачив. Але пригадав, що в нього ще добрий „бізнес“, дає прибутки, що в банку десятки тисяч готівкою, авто, власний будинок і що він тақ далеко від тих людей, як небо від землі. Він твердо ще стоїть на ногах своїх бізнесових, він натискає педалю й рушає. Він щасливий тепер, він багатий. Тепер. А колись?..

Ніч. Вітер з дощем. Залізниця канадійська, паротяг товарний. Вагони з худобою, пасажирі безплатні. Бурлака канадійський, здоровенний собі парубійко, розповідає своїм землякам, як то він колись обдурив дівчину в себе на селі, вимантивши в неї гроші на пароплавний квиток. — „Ех, тепер би мені її сюди, під бік! Для всіх би нас вистарчило“...

— Ха-ха-ха-ха! Ну й Гнатко! Ну й парубійка! — додають його слухачі.

Переїхали через Східню ріку, а там вже Лонг Айленд: фабричний район.

— Не впізнаєш, Джері? Там я мав свій ресторанчик на колесах, але позакривались фабрики та й ресторанчик я замкнув. А добрий прибуток був... Он там ти народився. Там Гіпс до твоєї мами забігав... —

Джері поглянув собачим поглядом на знайому місцевість і лизнув повітря. В його пласкій маленькій голові роїлись думки про дим, димарі й квасне повітря, що дуже бувало щипає йому в горлі...

Містер Гейман викинув недопалок і полоскотав собаку між вухами. Він поглянув на добре знайому йому місцевість й очам своїм не вірив. Район фабричний цілком завмер тепер і подібний був до індустріяльного кладовища. Там, де гули колись фабрики, працювали майстерні, клекотіло життя машин і людей, — стояла тепер мертва тиша. Могильною глухою луною відбивалася сирена автів у спорожнілих фабриках. Місце, де купчились бувало довкола фабрик авта ремісників та майстрів, — заросло тепер травою та бур'яном, серед якого валялись старі залізка та бляшанки з-під консервів. І сумно, і страшно робилось містерові Гейманові, коли він поглядав на ту мертву оселю.

Ось величезна шостиповерхова фабрика цукерків або „Фабрика цукерків смачної насолоди“, як бувало вона сама-себе рекламує. Колись вона гула, соїла, працювала, втягуючи у свій резервуар матеріали й людей, викидала з свого черева інвалідів праці, мільярди коробок з цукеркам й насипала стоси золота капіталістам. Тепер на воротах сидить сторож, на брамі — колодка.

— Боже мій, боже. Що-ж це буде? — відітхнув містер Гейман і трохи був не перехрестився.

Поруч неї пустує кількаповерхова фабрика шовкових виробів, з великою на покрівлі таблицею:

„Продаємо, або вирентуємо з землею усю каменицю“.

Джері чомусь гавкнув на фабрику і одразу ж отримав відповідь з порожньої будівлі.

За нею працює ще повною ходою досить велика майстерня „мармурових пам'ятників і хрестів“. Закурені білим порохом шмигають сухі робітники поміж хрестами, мов тіні смерті.

Далі пустують фабрики: сейфів, дверей залізних, ланцюгів, ґратів, гудзиків, мідяні заводи, електричних прирядів, ліфтів, троків, вагонів. Всі вони спочивають після довгого многолітнього труду й чекають, коли то прийде новий і законний їхній хазяїн, американський робітник і покличе їх до життя.

— Ех! — зідхнув важко містер Гейман і пустив радіо.

Удосконалена й хитро приправлена біля стернового колеса невеличка блискуча скриньочка, з антеною й висмикачем, вловлювала на ході радіохвилі й розряджала їх. Голосом людини передавала вона все, що зробилося на світі. Містер Гейман їхав і слухав, Джері також був любителем американської радіо-

музики, а невеличка скриньочка, що її можна в кешеню заховати, репетувала:

„Радіопередача ВРД, системи Колумбія. Нью-Йорк. Добридень вам лейді й джентлмени! Програма наша розпочинається“. (Хутко, хутко, містер, а то позамикають апарати. Чути було шепіт в скринці)—„Наша фірма „Помади Перукарської“ звісна на увесь світ. Одну хвилиночку, лейді й джентлмени! Ми маємо найкращих співаків, найздібніших артистів. Вони будуть нам співати про любов і красу американського народу. Помада наша перукарська розходиться в мільйонах і мільярдах слоїв. Вона не тільки відмолоджує обличчя, але й робить його свіжим, пахучим. Ну, співаки мої любі, починаймо!

Хор:

Помада зробить обличчя.

Молодим пахучим..

— На який чорт мені твоя „помада“,—сказав сердито містер Гейман і плюнув далеко вбік.—Він гадає, що я такий вже бідний і вдома голюсь. Ні, голубчику, в мене ще вистарчить,—додав він і поставив вказівку на „100“.

В антені спочатку зашипіло, а потім гаркнуло нелюдським голосом:

„Хто каже, що в Америці криза й депресія? Брехня, неправда! Тут за один лише минулий рік зжувало населення на два мільйони долярів гумової жуйки фірми Раклі! А дівчата вимастили на три мільйони долярів губної помади фірми Раклі. Що це є? Криза? Брехня! Гроші люди мають і жуйку нашої фірми купують і жують! Жуйте, жуйте нашої фірми жуйку, жуйте! Будете мати перлові зуби й пахучий рот. Тепер у нас запроваджено моду жувати під ноти. Раз-два три!!!“...

— Сам жуй,—сказав містер Гейман і покрутив гудзика.—І вигадася ж чортів син! „Під ноти жувати“. Хто жує під ноти...

„Радіопередача системи Колумбія. В. О. В. Нью-Йорк. 1.500 кілометрів дистанція. Знамениті аргисти, першорядні співаки й два негри-штукарі. Починаємо“.

— Це щось добре,—подумав містер Гейман і припинив навіть хід.

„Програму виголошує фірма Келлог!“—кричало в скриньку.

„Друзі, громадяни, браття, сестриці! Ви знаєте, що вівсянка фірми Келлог славнозвісна на увесь світ. Що може бути більш позиточне для дітей, як не вівсянка фірми Келлог? Сходіть несходиму нашу країну американську і в кожній хаті фермера чи робітника рано на столі ви забачите вівсянку фірми Келлог“.

— Мої діти завеликі вже, щоб вівсянкою їх годувати,—сказав містер Гейман і покрутив гудзика на „750“.

Там десь аж з Каліфорнії чи Санфранціско лунав пискли-

вий голосок найнятої дешевенької голодної співачки. В антені пищало комариним голосочком:

„Лю-б-лю те-бе, як сонце, як не-бо, як сві-т-ло“...

Ця скомпонована рабами „гаванська любовна пісня“, безумовно, має в собі багато щирого, болячого. Імпортована з колонії американськими спекулянтами від мистецтва, „гаванська любовна пісня“ стала тепер модною серед падучої на „мистецтво“ американської публіки.

Не встигла співачка закінчити перший куплет, як з Чикаго грубий чоловічий голос її перебив:

„Шинка фірми Армора й Зоря—найкраща, найсмачніша, найздоровіша“!..

— Знаю я твою „шинку“,—проговорив містер Гейман:—Не раз бувало сам їв...—Він тримав рукою гудзика й повертав вказівку:

„Чай Ліптона! Вакса Гріфіта! Мишотруйна рідина Фліта! Більшовики смертельні наші вороги! Гувер ліквідує безробіття! Кайтесь, бо страшний суд настає! Голосуйте за демократами! Купуйте акції!“—кричало в антені.

Америка країна божевільної реклями. Рекляма переслідує свою жертву в місті, на фермі, на землі, під землею, в лісі, в тунелі, на морі, в авті. Ніде ніхто не заховається від її пильного ока і всюди вона кидається у вічі, лізе в вуха, дрочить нерви.

Нарешті, містер Гейман напав на якийсь польський патріотичний концерт і заслухався. Чути було в антену, як опасисті польські „Мариськи“ витинали коломийки й пританцьовували грубезними ногами. Приправлена чаркою коломийка так довго розтяглась, що містер Гейман встиг заїхати на фарму.

Змучений Джері почав куняти. Чужий незнаний йому світ,—так багатий на вражіння й картини, що під швидкою їздою авта міняли свої фарби,—вплинув на нього сонливим туманом.

Асфальтована дорога крутилася попід гори, нависала над Гудсоном і простягалася вужем на камінну гору. Місцями вона так близько нависала над рікою, що здавалося—от-от обірветься й полетить вниз, в провалля разом з автами.

Іноді траплялися мандрівні пішоходи: це—безробітні. Вони йшли з міста, великого, страшного, сами не знаючи, де, куди й пощо. На них трубили з автів, даючи знати:—звертай, мовляв, з дороги, а то переїду й нічого мені за те не буде, лаяли на ходу, чого вони лаять асфальтованою дорогою, зупиняли їх штатні поліцмани на мотоциклетах, проганяли з дороги, завертали назад до міста. Вони тинялися:—йшли з міста і в місто.

Ганна працювала за куховарку і добре заробляла. Жила скупно. Гроші в банку—книжка в пазусі. Перетягнуло геть вже за „тисячку - коли

на квартиру до неї прибув випадково її „ланцман“ Гнатко. Парубійко відважний і бувалий. Сходив і з'їздив Америку й Канаду. Він переконався, що ця країна гірше мачухи для тих, що не люблять працювати.

Гнатко думає: „треба посватати Ганну. Вона старша за мене, опецькувата, більше подібна до мішка з пашн ю, ніж до жінки, але—в неї гроші. При ній можна буде саяк-так прожити, а, „ставши на ноги“, тоді тягу дати“.

Побралися.

Ганна купила йому костюм і меблі до хати. Вона далі куховарила й загнала його до ресторану мити посуду. Не витримав. Втік на третій день. Билися вдома. Вигнала й валізку викинула. Прийшов через тиждень. Каже:—„Знайшов партнера, будемо робити бізнес і доляри“.

„Яким чином?“—здивувалась Ганна і склала злякано руки на великий живіт.

„Купуємо ресторанчик на колесах. Дві сотки позичає партнер, а решту ти доклади“.

Дала. Своя, мовляв, людина—муж, а діло вигідне...

Вибухла війна. Запахло в повітрі кров'ю й динамітом. Людей ловили й до праці заганяли. Люди працювали, робили гроші, проїдали. Ганна кинула працю й пішла в ресторанчик варити „український борщ“. Сподобалось нашим дялкам. Валили в ресторанчик гурмою, їли, пили по чарці, гепали об стіл долярами.

Підприємство розробилось. Запахло тисячами. Партнери посварились, спродали діло, поділились грішми й розійшлись. Так в Америці людина може випадково збагатіти всякими засобами, тільки не чесними.

Гнатко незабаром наживав п'ятами на Ганну, знайшов собі біленьку Ке'дусю, переїхав в Бруклін і під прізвиськом „Гейман“ відкрив ресторанчик на колесах. Так появилсь на світ містер Гейман.

Почалась доба повоенного добробуту й прогибії. Чарка й закуска зробили містера Геймана багатцем, домовласником, тисячником.

— Здоров був Андрію!—сказав містер Гейман і простяг фармерові пухку, волохату руку.

Фармер Андрій, з походження українець і галичанин, розігнув суху спину й доторкнувся пальцями до брудної кепки. Його засмалене обличчя, з припеченим сонцем довгим гострим носом і полинялими бровами нагадувало більше паляча, аніж фармера. А довгі сухі ноги, запані в короткі сині штани, що облізли від дощу й вітру, робили його подібним до підскубаної мокрої чаплі, що скаче по болоті. Він, дійсно, чомусь такий був висушений вітром і сонцем, що йому легше було скакати по полю, ніж ходити. Він зовсім не нагадував того кострубатого фармера, що його люблять малювати американські романтики.

Фармер позганяв до купи корови на старім запущенім городці і здоював їх у землю. Корів було штук тридцять. Вони зійшлися до купи, перестали пастися і кожна покійно стояла та ждала своєї черги. Розпухле вим'я, з довгими, обвислими вниз від молока грубими пипками, давно вже просилось подіти.

Дощу давно вже не було. Пересохла під сонцем земляця репалась і просила мокроту.

Фармер сидів на колодочці під черевом у корови, вправно ловив обома руками коров'ячі пипки й наминав їх. Довгі

білі струмочки шипіли й дзюрчали. Молоко пінилось і входило в землю.

Мати земляця жадно приймала дар свій. Вона втягала в себе білу рідину й парувала від її теплоти. Пересохла під сонцем травиця оживала й зеленіла.

Спочатку містер Гейман думав, що фармер несповна розуму й сам не знає, що робить, аж поки не закричав на нього:

— Що ти робиш, Андрію? Що це ти робиш?

Фармер байдуже відповів..

— Треба поздоювати. Ач вим'я порозпухало. Мукають, благають подоїтись.

— Та в землю? Навіщо в землю? Хто в землю доїть?

— Так, в землю. Хай знають.

— Хтож так робить?

— Я...

— Навіщо ти так робиш?

— А де я молоко подіну?

— А де дівав до цього часу? Продавай.

— Не оплатиться.

— Як не оплатиться?

— Не оплатиться, кажу тобі! Ниньки знов отримав повідомлення від молочарського тресту, що півцента знову зривають на кварти. Голови позривати б, трясця їх матері! Кварту молока за цента я не стану продавати. Краще порозливаю молоко, корови поріжу на м'ясо восени, а за дармо працювати коло них і доїти не буду. Коли корова не дає тобі сорок центів на день прибутку, то хай вона краще одразу здохне. Не варто коло неї працювати й годувати! — кричав фармер.

— Може молоко кепське?

— Неправда! Мое молоко найлучче. То в місті продають розбобтане водою. А це молоко. Хіба що йому бракує?

Фармер вмить нагнувся під коров'яче черево і підніс Гейманові під ніс у жмені білої рідини.

— Лизни язиком, лизни! Не бійся, не отруїшся...

Гейман лизнув.

— Добре молоко, — похвалив він. — Добре і жовте...

— Молоко, кажу тобі, першого сорту. А платити не хочуть. Що це є?...

Фармер махнув довкола себе рукою, з якої посипався на землю густий білий дощ, і витер об штани руки.

— По чім в місті кварта молока?

— Розливного — шість-сім центів кварта, пляшкового — десять — одинадцять...

— От бач! А тут цент. Щоб я сіяв траву, косив сіно, сажив кукурудзу, годував корови, доглядав — доїв їх і задурно віддавав молоко? Ніколи в світі!...

— Що ж ти думаєш робити?

— Або я знаю? Дотримаю корови до осені, а там забезпечить на заріз попродам. А тепер от мушу поздоювати, бо похоріють до осені. Зате земля родюча буде... Ех!— І фармер задоволено лизнув язиком по шорстких губах.— Оцю всю долину вигною молоком, переорю восени й навесні капустою засаджу. Коло неї менше праці, та й користь більша.

Містер Гейман нічого не сказав, замуркав лише до себе голоском американського бізнесмена і дістав дві сигари: одну припалив він сам, а другу наставив фармеру.

Фармер ніколи не кутив сигар, але, щоб не образити містера Геймана, взяв і закутив. Від міцного тютюнового диму він вчадів і голова йому пішла обертом. Земля під ним крутилася, корови гоїдалися, а з неба сів густий молочний дощ.

— Ходи сюди, Армато, я тебе подою... ходи сюди—ходи...— кликав він гладку чорну корову з породи „Джерзі“, яку чомусь називав „Арматою“.

Корова поглянула на нього гарними очима й блиснула лисиною. Розкарячуючи широко ноги, вона сама підійшла й стала на призначенім місці. Розпухле під черевом вим'я досягало мало не до землі.

Фармер встромив в рот сигару, став під нею навколішки й почав доїти.

— А де моя Кейдуса? Купається?

— Ні, вже викупалась. Лежить тепер гола на мураві й бере соняшну ванну.

Містер Гейман облизався й пішов поза клуню, де далеко за пригорбком блищала, на мураві грудка живого жіночого тіла.

Джері, виспавшись добре дорогою, скочив з авта і не знав куди йти. Він обнюхував колеса, ходив довкола машини, шукав свого хазяїна.

— Я тобі, Андрію, привіз доброго пса, — сказав містер Гейман, коли вся родина сиділа під липою довкола столу й вечеряла.

— Пса? А навіщо мені ваш пес, містер Гейман?

— Як навіщо? На фермі потрібний пес. Господарство доглядати. А мій Джері добрий пес. Добрий і дуже вірний...

— То нехай вже лишається, — згодився фармер, в якого голова йшла вже обертом і від горілки і від сигари.

При столі сиділа місис Гейман або „Кейдуса“ з засмаглим червоним обличчям, мишачими очима і глибоким, подібним на діру, малим ротом. Вона так розігрілась під сонцем, так розледачіла, що їй вічно хотілось спати. Велике, м'яке заспане обличчя, червоний широкий ніс і товсте підборіддя наближало її до породи „безрогих“. Вона пила горілку, їла морозиво й нарікала на важке життя нью-йорчан. В бізнес

вона не вмішувалась, але вважала себе за поважну американську лейді: калічила англійську мову, дуже пудрилася, сама керувала автом, переглядала ілюстровані американські газети, стежила за модою. Листа до батьків не писала, бо не вміла. Не знала, скільки місяців має рік, але через радіо вона все чула і все знала. Вона, місис Гейман — багачка. Її поважають, а старенький професор Вайт, здибавши її на терасі, шанобливо здіймав капелюха й говорив:

„Добридень, місис Гейман“.

Хлопець - п'ятиліток, Ол, з великою батьківською головою і полинялими від сонця бровами, їв морозиво, вертівся на стільці й розпитував батька, чи він коли бачив птаха з двома хвостами.

Фармер підпив і язик йому розв'язався:

— Корови поріжу на м'ясо, молоком буду землю гноїти, ферму підпалю! — кричав фармер, перед очима якого витинали навіженої коломийки дерева, люди, пляшки на столі.

— Дурний, Андрію. Що ти плещеш? Хто тебе слухає? — перечила йому фармерка Настя, присідаючи коло столу. Сіла. Обтерла фартухом велике чорне, подібне до печеного яблука обличчя й почала їсти. З розтріпаними пасмами густого волосся, що вибивалося з-під руденького плетеного очіпочка, з викришеними спереду зубами вона більше скидалася на циганку, ніж на фармерку. Від неї тхнуло, мов від відьми, молоком, коров'ячим гноєм, курятиною.

— Все зруйную, з димом пуцу! — хрипів фармер і підскакував на стільці.

— Ну, а сам тоді де дінешся? — питала фармарка, кидаючи під стіл курячу лапу.

— В місто піду...

— В місто? Ха-ха-ха-ха!!! — зареготав містер Гейман і кинув на траву недокурки. В місті тепер, братіку, мільйони й мільйони безробітних. Ого, знайшов куди йти...

— Ну, що-ж мені робити? Де мені дітись? — плакав фармер і невміло курив цигарку.

Настя встряла до розмови и почала розповідати, яке то тепер тяжке життя-буття фермерське.

— Нічого, місис Гейман, не циніться, все їм за півдарма віддай і то ніхто брати не хоче. Бувало яблука ми продавали, — півтора долляра мішок платили, а тепер і п'ять центів ніхто не дає. Ми перестали зривати. Не оплатиться. Кукурудзи — десять качанів за цента, огірки — десять центів бушель, яйця, молоко, кури, качки, все здешевіло, все ніпочім. Не оплатиться тепер ні розводити, ані продавати... — Розповідала і трохи не плакала. Поглядала заздрісно на свою „цанцманку“, гладку місис Гейман і думала: „Яка то вона щаслива! За віщо їй таке щастя“?..

— А біжи-но в них купити, сто чортів їх матері! — грим-

нув фармар і підскачив на стільці. — Не до купишся. Хотів весною пшениці купити на насіння. Думав, засію кілька акрів, кабання буду випасати. Поїхав до міста, до компанійного магазину, а вони, розбійники, два доляри за бушель правлять. Два доляри, розумієш? А продати: — по півдоляра дають. От як у них...

— Гм! Бізнес, торгівля, — сказав містер Гейман.

— Бізнес, сто чортів їм у бік з таким бізнесом! Поїхав був косарку купити, а він, чортів син, вісімдесят доларів править. Чому так дорого? — питаю. Перейшлого року можна було за шістдесят купити таку. „Ге“, посміхнувся: В нас фабрики стоять. Збитки приносять. Мусимо звідкись їх покрити. Ми один у світі трест, і конкурента не боїмось. Хоч купи, хоч не купи. Другий тобі дешевше не продасть. „Я плюнув на косарку і вийшов...

Містер Гейман мовчав. В його комерційній голові назрівав новий готовий проект, що його він збирався зараз викласти перед фармером.

— Громадка кінна — п'ятдесят доларів коштує, дряпаки сто п'ятдесят, упряж на кінні — п'ядесят, точило нещасне, паршиве і то коштувало мене п'ятнадцят доларів, — бідкався фармер.

— Я маю добру пропозицію, — сказав містер Гейман, поглядаючи на свого співбесідника оком комерсанта.

— Вигідне дуже, як би мовити, діло. Може тобі й мені принести добрі прибутки.

— Братіку, голубчику, порятуй мене! Вирви мене з цього фармерського пекла! — заголосив фармер і простяг до свого порятівника обидві руки.

— Чекай, чекай, обміркуємо спершу, — садовив назад на стільця його містер Гейман.

А Настя так широко розкрила рота, що аж качан кукурудзи випав з нього на стіл.

— Яке діло? Кажіть, говоріть, містер Гейман.

— Самогонку варити. А я буду розвозити й продавати. Це одинокий бізнес, на який нема кризи, і можна ще добре заробити.

— Як варити? З чого варити? — питав здивовано фармер.

— З хліба старого, наквашеного — перепаленого. Я тобі привезу кілька мішків, нібито курям на харч. В мене в ідальні лишається його тепер досить. Продати не можна, то на самогонку його. З черемшини можна гнати, з яблук гнилих, яких тепер ніхто не купує. З хмелю, дикого винограду, якого тут гибель скрізь. Я тобі привезу апарат, а казани поставиш в корчах і гони...

— Боюсь, містер Гейман. Як спіймають „сухі агенти“, що тоді?

— Не спіймають. Як вони можуть спіймати? На всякий випадок я zostавлю в тебе мого доброго пса Джері. Він добрий нюх має. Почує „сухих агентів“ за десяток миль... Джері, Джері! Де ти там? Ходи-но сюди...

Джері завчасно примостився під столом, поклав голову на передні лапи й залюбки хапав курячі лапки, які йому фармерка кидала під стіл.

Містер Гейман витяг його за вуха з-під столу:

— Оце твій новий хазяїн. Пам'ятай мені!.. Вірно служи йому, добре слухай і голосно гавкай, — навчав він пса.

На знак згоди Джері лизнув його мокрим язиком.

Повіяв вітер і зашуміли дерева. Липи сипали на стіл пелюстками зів'ялого цвіту, акації розсівали по землі тогорішні сухі стрючки, сосни й ялини поважно вигинались, мов здалека кланяючись кому, а осика полохливо дріботіла від вітру. Тільки горда красуня — наша береза — відсутня була в цім концерті, на неї скупа американська природа.

Заграла одвічна музика природи. Вона плавко розливалась сумними звуками, витягаючи свою чарівну мелодію й нагадувала людині про скороминучий час її життя. В музиці тій відчувалось щось близьке, рідне, давно-давно минуле.

Навіть Джері, що звичайно байдуже ставився до всяких явищ у природі, навіть він, простягшись на землі, прислухався пильніше, ніж до автомобільної сирени.

Вітер подув дужче. Тріснуло столітнє дерево. Фармерка з переляку перехрестила широкого рота.

Джері схопився й почав голосно брехати.

— Дурний! Гавкай на людей чужих, а не на вітер, — навчав його містер Гейман.

— Буде буря, — сказав фармер, веселість якого, так несподівано викликана тютюном і алькоголем, змінилася на важкий сум.

В капіталістичному оточенні речі керують капіталістом і означають його буття. Вони то підносять його на висоту слави, те розриваються над його головою тріскачею громовицею.

— Кейдусю. Я маю нове радіо в авті, — сказав містер Гейман і важко підвівся з місця.

— Заграй, містер Гейман, заграй, — сказала місис Гейман. Вона, бажаючи бути справжньою американкою, завжди кликала свого чоловіка „містер Гейман“. — Може коломийку рідну зловиш або гопака — додала вона, поважно сідаючи в стілець-гойдалку, що аж зарипів під вагою її тіла.

Авто підїхало і засвітило двома блискучими очима. Містер Гейман завів і почав слухати.

„Починаємо програму нашу з огляду новин! — кричало радіо: — „В Брукліні провалився Комерційний Банк, в якому пропало двадцять мільйонів доларів людських грошей!“ — вигукнуло з авта.

— Стій! Гвалт! Рятуйте! Що він сказав? „Комерційний Банк?“ Це мій банк! Там моїх двадцять тисяч доларів! — несамовито зарепетував містер Гейман і вискочив з авта. Він бігав довкола машини, кричав, рвав на собі волосся.

Місис Гейман зойкнула, сплеснула в долоні й випала з стільця.

— Боже мій, боже мій! Дім невиплачений. Мої гроші, моя праця! — голосила вона.

Авто само перестало грати.

Джері звівся на ноги й почав голосно гавкати.

— Це не може бути! Це не мій банк, це другий банк! Мої гроші цілі! Це неправда! Цілі мої гроші, цілі. Я зараз. Я розвідаю... Д-ва-д-ця-ть ти-сяч! Гвалт! Рятуйте! Я заріжусь! — кричав він несамовито і хапався за голову. — Сідайте! Поїду, розвідаю. Кейдусю? Ол!

Авто загарчало й скочило на місці. Воно понеслось вихорем, зриваючи за собою куряву, листя, траву, каміння.

Джері пробував був бігти, але побачив, що не під силу тварині справитись з машиною, опустил голову й вернувся назад на ферму. Фармер взяв його, за вуха й кинув до курника.

Гейман гнав щосили. В очах йому мигтіло, підскакувало, переверталось. Авто виїхало на асфальтову дорогу й ледве торкалось землі колесами. Здавалось, що це женеться гураган. Гейман не звертав уваги на сигнали, перестороги. Він одно лише чув: „Банк провалився, гроші пропали, банк провалився, гроші пропали“. На склі його авта ясно вирисовувалось: „20.000“, якими він жив і дихав.

Люди в автах, яких він раз-по-раз минав, кричали, лалялись, грозили йому в слід кулаками, але він не звертав на них жодної уваги. Він гнав, летів, рвався в якусь безодню.

Товста потилиця йому надмірно надувалася, обличчя заливав піт, а очі посоловіли й скозились в один бік. Через увесь його організм проходив електричний ток — від лисини аж в п'яту. Але він ще дужче натискав педалю, нагинався вперед і міцно тримався за стернове колесо, як за останній свій порятунок. Він вже не їхав, а саме авто божевільно летіло у повітрі.

Місис Гейман кричала, благала, підводилась кілька разів, сідала знову, хотіла сама взяти керму автом, але він її не чув і не слухав. На лемент її й пересторогу він гнав ще швидше й кричав, щораз голосніше:

— Двадцять тисяч! Двадцять тисяч!

В Нью-Йорку за ним гнались полісмени на мотоциклетах, свистали, кричали:

— Спиніть! Спиніть його! Це — п'яний або божевільний.

Містер Гейман їх не чув і не слухав. Перед його хорими очима миготіли тепер стовпи надземки, що мов комарі,

швидко легіли всі назад, і павутина з ліхтарями. Він натискав педалю ще і ще дужче і летів все вперед і вперед...

Вчора тріснувся авто в залізний стовп надземки на І-м евнію й 17 вулиці і розбився вдрізки. З-під купи розбитого скла й заліза витягнули три скривавлених трупи: чоловіка, жінку й хлопця-підлітка. Прізвище їх ще не встановлено. Шофер мусів бути або п'яний до безтями або несповна розуму.

„Н. Й. Таймс“ 3/8-32.

Фармер набив свою рушницю й скинув її на плечі.

— На! На! На! Ходи, дам хліба, — ходи! — кликав він Джері і наставляв йому порожню руку.

Бідна тварина відчула вже, що прийшов кінець. Вона поглянула на свого хазяїна повними сліз очима, лягла на живіт і припала мордою до землі.

— Джері, я тебе кличу! Ходи, Джері, ходи. На хліба, на! Джері не рухався.

Фармер вернувся й копнув його грубо ногою.

— Я — твій хазяїн. Я тебе кличу, ходи зо мною!

Джері встав. Плутаючись ногами, він бігав довкола хазяїна й жалісно скімлив.

Хазяїн нагнувся, щоб спіймати його за вуха, але Джері почав тікати.

— Джері, Джері! Куди ти?... Що з ним сталось?.. Перше він ніколи цього не робив.

Фармер поставив рушницю під яблуню й побіг сам за собакою.

Джері, відбігши трохи, надумався, повернувся і впав фармерові до ніг. Він качався по землі, махав лапами, жалісно скавчав.

Фармер зловив його за хвіст і приволік до хліва. Там він дістав шнур і зробив зашморг.

Джері опинався, хапався безпомічно лапами за траву, дряпав землю, скімлив, пищав, благав.

Фармер не слухав. Він поволік його стежкою в корчі. Спинився. Зняв з плечей рушницю. Коли Джері побачив у нього в руках чорну страшну рушницю, він скочив у бік і рвонувся з такою силою, що фармер випустив шнур.

Але фармер не розгубився. Він звів рушницю. Розітнувся сухий постріл...

Нью-Йорк 1932 р.

і. ф е ф е р

І з ц и н л ю „лірична шахта“

Є пісня, є—ще непочата нами,
вона в нас б'є,
як води надр, що джерелом ще не взялись.
Наш день, наш час—не той, що був перед роками,
і пісня теж не та в нас, що була колись.

В моєму серці ясности по вінця.
Вона мені
в колиску злиднів сяяла — люлі.
Що іскрилось колись на небі, на хмаринці,
наш день життям розсилав по землі.

Тому так легко йти шляхами, що розкрились
ген-ген!
І ждять щодня, що йде назустріч день.
Та скільки вже поетів народилось,
а ще нема, а ще нема-пісень.

І в найясніших ясностях є тінні плями
І ніжність є у глибині найтвердших криць.
Є пісня, є,
ще непочата нами,
вона в нас б'є, як води надр,
що джерелом ще не взялись.

З єврейської переклав

В. Бобинський

і. ф е ф е р

чорні жучки

... А той, хто бродить і клене,
ламає дерева, рве квіти,
отой, хто бродить і клене,
сконає, а не встигне вбити
наш спів, що бурно в світ плине.

Ми струшуємо з себе подих
холодних слів чужих чужин,
ми струшуємо з себе подих,
як порошок, що припав нам одяг,
як тих жучків, як комахин.

Найтихший спів, найтихший шум,
найперших битв легітний привид
переживе отих, хто кривить
уста на сміх, на сміх і глум,
і їддю чорне серце живить.

... І той, хто шляється й клене,
ламає дерева, рве квіти,
сконає, а не встигне вбити
наш спів, що бурно в світ плине!

З єврейської переклав

В. Бобинський